

Het Gelderse Gibeā

Apologie voor de Nijmeegse universiteit

anno 1656 Door CHRISTOPH WITTICH

VERTALING *Vincent Hunink* INLEIDING *Willem van der Kuijlen*

Vincent Hunink (1962) is universitair docent Klassiek Latijn en Vroegchristelijk Grieks en Latijn aan de Radboud Universiteit Nijmegen. In 2011 kreeg hij de prijs voor de vertaler als cultureel bemiddelaar (non-fictie) van het Nederlands Letterenfonds. Zie ook www.vincenthunink.nl.

Willem van der Kuijlen (1964) is studieadviseur wijsbegeerte aan de Radboud Universiteit Nijmegen en docent filosofie.

Het Gelderse Gibe

CHRISTOPH. WITTICHUS, BRIGA-SILUS.

HERBORNÆ MATHES. DEIN IN TEUTOBURG., MOXNEOMAG.,
TANDEM LEIDENSI ACAD. THEOL. PROF. ORD. $\frac{9}{11}$ MDCLXXI.
NATUS $\frac{7}{10}$ MDCXXV. OBIIT $\frac{10}{5}$ MDCLXXXVII.

Het Gelderse Gibe

Apologie voor de Nijmeegse universiteit anno 1656

DOOR

CHRISTOPH WITTICH

VERTALING

Vincent Hunink

INLEIDING

Willem van der Kuijlen

Uitgeverij VANTILT / Radboud Universiteit Nijmegen

Het Gelderse Gibe is uitgegeven in maart 2013 ter gelegenheid van de viering van het 18^e universitaire lustrum door de Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen.

© 2013 Willem van der Kuijlen (inleiding)
en Vincent Hunink (vertaling)
Boekverzorging Brigitte Slangen
ISBN 978 94 6004 143 3

Inhoud

Voorwoord 7

Inleiding 9

Gibeā Gelrica 9

Gibeā Beniaminis 15

Christophorus Wittichius 21

Illustris Tetrarchiae Noviomagensis Universitas 25

Vertaling *Gibeā Gelrica*

Opdracht 33

Voorwoord 35

Noten 53

Verantwoording illustraties 63

STEVENSKERK, NOORDOOSTELIJK GEDEELTE VAN DE KOOROMGANG CA. 1935

Voorwoord

Verjaardagen zijn merkwaardige gebeurtenissen. Vaak geven ze aanleiding tot melancholische bespiegelingen over de jaren die voorbij zijn gegaan. Maar ze roepen ook fundamentele vragen op over de identiteit van diegene die is verjaard. De Radboud Universiteit is in 1923 opgericht en bestaat dit jaar derhalve negentig jaar. Maar is de Radboud Universiteit die dit jaar negentig wordt, de universiteit die in 1923 werd opgericht?

Het moge duidelijk zijn dat de universiteit gedurende haar bestaan vele ontwikkelingen heeft doorgemaakt. Dit blijkt alleen al uit de naamwisselingen die de universiteit heeft ondergaan: van Rooms Katholieke en Katholieke naar Radboud Universiteit. Wie gedurende de afgelopen lustra het cortège van hoogleraren heeft bestudeerd dat bij elke academische plechtigheid de ruimte binnen schrijdt, kan vaststellen dat de universiteit in de loop der jaren steeds meer wetenschapsdomeinen is gaan bestrijken. De decanen van theologie en filosofie lopen vooraan. Dit is niet een volgorde van belangrijkheid, maar een volgorde van anciënniteit. Theologie en filosofie hebben aan de wieg gestaan van de in 1923 opgerichte universiteit en bestaan derhalve negentig jaar als academische disciplines in Nijmegen. Maar in welke organisatorische constellatie?

Organisaties overleven bij de gratie van hun flexibiliteit ten aanzien van een veranderende omgeving. In dat opzicht is het theologie en filosofie voor de wind gegaan. De erflaters van 1923 zijn nu ondergebracht in een organisatorische omgeving die maximale onderlinge wisselwerking mogelijk maakt, en die bovendien is verrijkt met deskundigheid in religiewetenschappen en islamstudies. Er is dus alle reden voor een verjaardagsfeest van onze faculteit.

Als blijk van waardering aan u, onze medewerkers, studenten, alumni en relaties bieden wij dit boekje aan. Ter herinnering aan de oprichting van onze universiteit en faculteit een blik op een verleden dat nog veel

verder teruggaat dan 1923: de stichting van een universiteit in Nijmegen in 1656. De theoloog en filosoof Christoph Wittich bekrachtigt de stichting met een tot nu toe onvertaalde rede. De rede werd gehouden op 3 mei 1656 in de St. Stevenskerk en prijst Nijmegen aan als universiteitsstad.

Wij danken Vincent Hunink die de vertaling van de rede heeft verzorgd en Willem van der Kuijlen die dit boekje heeft geredigeerd.

Het bestuur van de Faculteit der Filosofie, Theologie
en Religiewetenschappen,
Charles Herwijn
Hans Thijssen
Frans Wijsen

Gibea Gelrica

In 2002 trad er in Nijmegen een links college van v&w aan. Dit leverde de stad direct de bijnaam ‘Havana aan de Waal’ op. Zo doeltreffend kun je met een eenvoudige vergelijking een stad in een negatief daglicht stellen. Maar even zo goed is de vergelijking een dankbaar middel om een plaats op te hemelen. Om een pittoresk dorp met zijn slootjes, bootjes, bruggetjes en typische boerderijtjes meer grandeur en prestige te geven zeg je: ‘Giet-hoorn, het Hollands Venetië’. En wie een fusie van de randstedelijke universiteiten aantrekkelijk wil maken spreekt van het ‘Harvard aan de Rijn’. De bedoelingen van de gebruiker laten zich raden: aandacht trekken, het onbekende aanschouwelijk maken, en het verbinden met positieve associaties.

Christoph Wittich, theoloog en filosoof, volgt dit procedé als hij op 3 mei 1656 in de Stevenskerk een rede uitspreekt ter gelegenheid van de stichting van de Nijmeegse universiteit en van de rectoraatsoverdracht aan Petrus de Greve. Dat de rede bewaard is gebleven, dat wil zeggen dat hij niet alleen is uitgesproken, maar later ook in druk verschenen is, danken we – aldus Wittich zelf – aan twee omstandigheden, een triviale en een politieke. Op de politieke munt die het stadbestuur (mede) uit de gedrukte rede hoopt te slaan, kom ik zo meteen terug. De triviale omstandigheid die Wittich noemt luidt dat de rede op 3 mei ‘vanwege alle rumoer en tumult voor niemand goed te volgen was’.

Het tafereel is goed voorstelbaar. Alle betrokkenen, stadbestuurders, hoogleraren, studenten, genodigden, geestelijken, familie en nieuwsgierigen hebben zich verzameld in de Stevenskerk en luisteren naar een hoogleraar die oreert in het Latijn. Een enkeling kan het volgen, de rest wordt onrustig. Iemand roept wat, kinderen lopen heen en weer, mensen fluisteren wat over het weer of de prijs van de vis, de deur gaat de hele tijd open en dicht.

Onrust tijdens dit soort gebeurtenissen was niet uitzonderlijk. In 1662 is het rumoer tijdens promoties van de Nijmeegse universiteit de aanleiding om dergelijke openbare plechtigheden niet meer in de Stevenskerk maar voortaan in het Academiegebouw (de Commanderie van St. Jan) te houden.¹ Het is ook een reden waarom Wittichs oratie in 1656 in druk verschijnt. De volledige titel luidt bij die gelegenheid: *Gibea Gelrica sive Oratio quâ convenientia inter Gibeam Beniaminis & Neomagum demonstratur*.

Wittich maakt in deze rede een uitputtende vergelijking tussen Nijmegen en de oudtestamentische plaats Gibea. Wat Gibea voor het bijbelse Judea was is Nijmegen voor Gelderland. *Gibea Gelrica* moest Nijmegen op de universitaire, en wel de Gelderse universitaire kaart zetten. Sinds 1648 immers was de officiële Gelderse universiteit gevestigd in Harderwijk. Nijmegen had daar van meet af aan tegen geprotesteerd. Zij meende dat ze in vergelijking met Harderwijk als oudste en belangrijkste stad van Gelre meer aanspraak kon maken op de vestiging van een dergelijk prestigieus instituut binnen haar muren. Daarom probeerde ze de Gelderse Staten te bewegen om over te gaan tot verplaatsing van de universiteit.

De vergelijking met Gibea levert volgens Wittich vier punten van overeenkomst op die stuk voor stuk pleiten voor Nijmegen als universiteitsstad. De eerste (fysisch-geografische) overeenkomst leidt Wittich af uit de letterlijke betekenis van het Hebreeuwse woord 'gibea': 'heuvel'. Hoge plaatsen zijn van nature geschikt voor onderwijs en studie. Het is niet voor niets dat de Muzen op hogere plaatsen zoals de Helicon verbleven. Daarom is ook Nijmegen op de stuwwal langs de Waal bij uitstek geschikt voor een instelling van hoger onderwijs.

De tweede overeenkomst is op het eerste gezicht topografisch, maar bij nader inzien geloofs-politiek van aard. Het bijbelse Gibea, in het stamgebied van Benjamin, lag op de grens van Judea met Israël. Het markeerde aldus de grens tussen de 'ware belijders van God' en 'de afgodsdienende Israëlieten'. Wittich verwijst hiermee naar het onderscheid tussen het zuidelijke koninkrijk Juda (met de stammen Juda en Benjamin) en het noordelijke koninkrijk met de tien overige, afvallige stammen van Israël. 'Wat een overeenkomst met ons eigen Gibea! Wie ziet het niet?' declameert

Wittich. Ook Nijmegen is een stad op de grens tussen het gebied waar protestanten wonen, 'de belijders van God', en het zuiden, waar diegenen wonen die weliswaar 'broeders naar bloed en herkomst' zijn, maar toch vooral 'afgodsdienaars en volgelingen van de Antichrist'. Nijmegen wordt hier voorgesteld als voorpost van de reformatie, een bolwerk dat de ware godsdienst verdedigt tegen het gif van 'de Romeinse wolvin', zoals Wittich even later Daniël Tilenus citeert, en tegen 'de zondvloed van het papisme', zoals hij verderop in zijn rede zegt. Op dit punt in zijn betoog aangekomen, legt Wittich een uitvoerige geloofsbelijdenis af, waarin hij vooral de verschillen met de katholieken benadrukt.

Voor de derde overeenkomst, het juridische en bestuurlijke gezag dat beide plaatsen belichamen, verwijst Wittich naar het feit dat Gibeā in de bijbel voorkomt als de plaats waar koning Saul zijn residentie had.² Als zodanig was Gibeā het bestuurlijke en juridische centrum van Sauls rijk. Evenzo was Nijmegen een koninklijke residentie sinds de dagen dat Karel de Grote er zijn palts had gebouwd. Maar ook latere historische gebeurtenissen rechtvaardigen de bijzondere plaats die het binnen Gelre altijd heeft ingenomen. Nijmegen is 'de oorsprong van Gelres prestige'.

De vierde overeenkomst leidt Wittich af uit de omschrijving van Gibeā als de heuvel van God (1 Samuel 10,5) omdat er een profetencollege gevestigd was waarin de goddelijke leer weerklonk. Ook Nijmegen is een heuvel Gods. Het is immers het *oppidum Batavorum* en de Bataven waren de eersten die zich tot het vroege christendom bekeerden. In 1566 aanvaardden de Nijmegenaren, aldus Wittich, als eersten de reformatorische beginselen en verdreven ze het anti-christendom. Met de vestiging van de universiteit krijgt Nijmegen ook haar eigen profetencollege, zoals Wittich het universitaire docentencorps aanduidt.

Het was Wittichs bedoeling om Nijmegen als het Gelderse Gibeā, zelfs als 'ons Gibeā' af te schilderen. Hij zet daarmee de argumenten op een rij die kunnen worden ingezet in de strijd met de Gelderse Staten om de erkenning van Nijmegen als vestigingsplaats van de universiteit. Het initiatief hiervoor had niet bij Wittich zelf gelegen. Het nadrukkelijke verzoek van het stadsbestuur om de rede in druk te laten verschijnen, zoals Wittich dat in zijn opdracht van augustus 1656 vermeldt, doet vermoeden dat het ook geen toeval was dat hij juist dit thema had gekozen. Wittich behandelt

zijn onderwerp zo veel mogelijk als theoloog, maar weet dat het tegelijk een thema is dat voor zijn 'edelachtbaar gehoor wellicht niet onwelkom' is, zoals hij het met gevoel voor understatement uitdrukt.

Sterker nog, onder het mom van een geleerde verhandeling verschaft hij het stadsbestuur de munitie waarmee het de overige Gelderse Staten kan bestoken. Wittich zelf zegt daarover in zijn rede: 'Moge de bijzondere geschiktheid van deze plaats worden betrokken in nadere besprekingen, waarbij de Staten van geheel verenigd Gelre dan eindelijk unaniem (zo moge God hen inspireren, is mijn bede) het juiste besluit zullen nemen.' Die universiteit hoort gewoon in Nijmegen, zo lijkt hij te suggereren. Met *Gibea Gelrica* kunnen de Gelderse geesten rijp gemaakt worden voor 'het juiste besluit' over de vestigingsplaats van de universiteit. Daarom kan de rede worden beschouwd als een tactische manoeuvre die de claim van Nijmegen kracht bij moet zetten. Het is een politiek pamflet: de gedrukte rede vormt de voortzetting van de strijd om erkenning als vestigingsplaats. Hiervoor zet Wittich alle intellectuele en erudiete middelen in waarover hij beschikt.

En dat zijn er nogal wat. Vanuit zijn theologische achtergrond kiest hij Gibea als rode draad van zijn betoog. Hij doorspekt zijn rede echter voortdurend met andere geleerde onderwerpen en argumenten: Griekse, Latijnse en Hebreeuwse etymologieën; Griekse en Romeinse mythologie; Romeinse en Nijmeegse geschiedenis; vroeg-christelijke en reformatorische kerkhistorie; bijbelexegese en wat rabiate antikatholieke poëzie. Het is niet alleen een universitaire, Gelderse kaart waarop Wittich Nijmegen zet. Hij presenteert de stad ook in een humanistisch en historisch kader, inclusief heidens-mythologische en taal- en letterkundige bijzonderheden. Al met al biedt de tekst een mooie indruk van wat men halverwege de zeventiende eeuw verstond onder geleerdheid en geletterdheid.

Het was het stadsbestuur menens om een goede start te maken met de universiteit. In die opzet paste een gedegen academische verhandeling. Wittich weet wat er van hem verwacht wordt en voldoet aan de eisen die de omstandigheden stellen. Hij meldt dat hij 'naar goed gebruik' het woord zal moeten voeren, en dat hij zich voegt 'naar die traditie'. Hij voorziet de *dies* op de 3^e mei van een eerbiedwaardige traditie door te verwijzen naar een oud Romeins feest, de Majuma. Wie als toehoorder niet oppast

wordt snel op het verkeerde been gezet. ‘Welkom, ons eigen Majuma!’, zo’n uitroep klinkt mooi en werkt aanstekelijk, maar het gaat feitelijk om een obscuur feest, dat ook voor Wittichs tijdgenoten volstrekt onbekend moet zijn geweest. Bij gebrek aan een plaatselijke traditie creëert de auteur een element van historische fictie, dat hij met veel aplomb in zijn betoog inzet. Het zal op de toehoorders en lezers indruk hebben gemaakt, en daarom was het vooral te doen.

Wittichs geleerdheid is imponerend, vanwege de vele registers die hij opentrekt, maar daarbij moet worden opgemerkt dat hij niet altijd even zorgvuldig is in het noemen van zijn bronnen. Als hij de vorige *dies* in herinnering roept, ontleent hij de bloemrijke metaforiek woordelijk aan een zekere Pelargus. Deze Duitse geleerde, afkomstig uit het verre Frankfurt aan de Oder, was in Nijmegen waarschijnlijk bij niemand bekend. Ongetwijfeld golden er andere academische *mores* in de zeventiende eeuw. Ook zullen sommige verwijzingen wellicht gemeengoed geweest zijn en was expliciete bronvermelding overbodig. Toch blijkt dat Wittich wel degelijk wist hoe het moest. Als hij over de geschiedenis van Nijmegen spreekt en daarbij dankbaar put uit de studie van Smetius sr. meldt hij dat nadrukkelijk: ‘Smetius [...] op wie wij ons grotendeels baseren voor de gegevens over de bijzondere status van Nijmegen’. Want Smetius is in Nijmegen een publiek figuur om wie men niet heen kan.

De rode draad in Wittichs rede is vooral een theologische. Als we hem, zoals hierboven, kenschetsen als theoloog én filosoof, dan valt het op dat elke wijsgerige thematiek ontbreekt. Gezien zijn wijsgerige achtergrond en zijn inventiviteit had hij ook makkelijk enige wijsgerige bespiegelingen kunnen koppelen aan het thema van Gibeā. Over de wijsbegeerte zwijgt hij echter wijselijk. In *Gibeā Gelrica* speelt hij de kaart van het geloof. Vanuit wijsgerig perspectief lijkt het daarom inhoudelijk ‘een onbelangrijke gelegenhedsrede’.³ De afwezigheid van elke wijsgerige thematiek lijkt verklaarbaar door de signatuur van Wittichs wijsgerige achtergrond: cartesianisme (zie daarover verderop in deze inleiding). De afwezigheid maakt de rede wellicht belangrijker dan het lijkt.

Gibea Benjaminis

Wie enigszins bekend is met de bijbel kent Gibea vooral van de zogenaamde schanddaad van Gibea (Rechters 19–21). Het is het verhaal van een Leviet die met zijn bijvrouw onderweg is naar huis, maar moet overnachten in ‘Gibea, dat tot Benjamin behoort’.⁴ De bijvrouw wordt door inwoners van Gibea dusdanig mishandeld en verkracht dat ze sterft. De Leviet snijdt haar lijk in twaalf stukken en verdeelt die bij wijze van aanklacht over de stammen van Israël waarvan er vervolgens elf ter vergelding optrekken tegen Benjamin. Wat volgt, is een in alle opzichten buitenproportionele vergeldingsactie, die vandaag de dag als etnische zuivering de boeken in zou gaan. Op zeshonderd mannen na wordt Benjamin uitgemoord. Het verhaal moet vooral tonen wat er in Israël gebeurde toen er nog geen koning was: ‘ieder deed wat goed was in zijn ogen.’ (Rechters 21,25). Ook al zal dit verhaal de mensen te binnen schieten bij het horen van de naam ‘Gibea’, het is niet het verhaal dat Wittich voor zijn vergelijking wil gebruiken. Hij rept er met geen woord over. Nijmegenaren zijn geen verkrachtende barbaren.

In het positieve verhaal dat Wittich vertelt noemt hij vier punten van overeenkomst tussen Gibea en Nijmegen. Het eerste leidt hij af uit de letterlijke betekenis van het Hebreeuwse ‘gibea’. Voor de overige drie put hij uit verschillende bijbelse passages waarin de aanduidingen Gibea, Gibea van Saul, Gibea in Benjamin, Geba ter sprake komen. De overeenkomst in termen van ‘de heuvel Gods’ ontleent hij aan 1 Samuel 10,5. Samuel zelf noemt hij twee keer expliciet in zijn rede. De vergelijking in termen van het juridische en bestuurlijke gezag van het Gibea van Saul ontleent hij eveneens aan 1 Samuel evenals de verwijzingen naar de Filisteinse aanwezigheid in Gibea. Dit is het Gibea uit de tijd van het verenigde Israël (circa 1000 v. Chr.). In dit verband komt ook het profetencollege aan de orde. Het laatste element van vergelijking, het gegeven dat Gibea, niet

ver van Rama vandaan, op de grens met de afgodsdienaars ligt, komt op verschillende plaatsen terug waar het over Saul, David, en Rama gaat. Laten we wat preciezer naar elk van deze punten van overeenkomst en naar de bijbelse bronnen kijken. Het is op grond van uiteenlopende, soms dubbelzinnige bronnen en verschillende verhalen dat Wittich een samenhangend, positief verhaal probeert te vertellen.

De verwijzing naar Gibeath als de heuvel van God (*collis Dei*) ontleent Wittich aan 1 Samuel 10,5. Dit is de enige plaats in de bijbel waar de Hebreeuwse frase hiervoor, Gibeath Ha-Elohim, voorkomt. Hij heeft gelijk als hij benadrukt dat het om de heuvel gaat.⁵ Wittich maakt echter een vergissing als hij vervolgens deze heuvel zonder meer identificeert met de plaats Gibeath. Volgens Arnold gaat het in het geval van Gibeath Ha-Elohim niet om de plaats Gibeath, maar om een heuvel met een Elohim-heiligdom in de directe omgeving van Gibeath.⁶ De verwarring van een heuvel met de plaats wordt veroorzaakt door het feit dat 'heuvel' de letterlijke betekenis is van het Hebreeuwse woord 'gibeath'. Wittich kent deze oorspronkelijke, letterlijke betekenis: 'een hoge plaats, is Gibeath'. In beschrijvingen van het heuvelachtige gebied van de stam Benjamin komen toponiemen met 'heuvel' (afzonderlijk of in samenstellingen) veelvuldig voor, maar het is niet altijd duidelijk of 'heuvel' in die gevallen als zelfstandig naamwoord wordt gebruikt, of als plaatsnaam. Het Hebreeuws kent geen hoofdletters om dit onderscheid te markeren.

Dit gegeven, onduidelijkheid over de vraag of 'gibeath' verwijst naar een heuvel of een plaatsnaam, vormt ook de achtergrond voor Wittichs verwijzing naar Kirjat-Jearim. Hij noemt deze plaats wanneer hij geleerden bekritiseert die menen dat de ark van het verbond in Gibeath heeft gestaan en dat de aanduiding 'heuvel van God' daarvan zou zijn af te leiden. Het is niet duidelijk welke geleerden hij op het oog heeft. Hij maakt echter van de gelegenheid gebruik om een proeve van zijn eigen geleerdheid en bijbelkennis te geven door te wijzen op het feit dat de ark helemaal niet in Gibeath, maar in Kirjat-Jearim stond voordat David deze verplaatste naar Jeruzalem. Toch is het niet vergezocht, of ondubbelzinnig fout om de ark en het Hebreeuwse woord voor 'heuvel' met elkaar te verbinden. Voordat de ark naar Jeruzalem werd verplaatst bevond deze zich in het huis van Abinadab 'op de heuvel' vlakbij Kirjat-Jearim.⁷ Aansluitend bij dit gegeven

pleit Arnold voor een lezing van ‘de heuvel van Kirjat-Jearim’ voor de vermelding naar deze plaats in Jozua 18,28 (‘Gibea, Kirjat-Jearim’).⁸ Wellicht hadden de geleerden waar Wittich naar verwijst ook nog 1 Samuel 14,18 in gedachten waar Saul zegt: ‘Breng de Ark van God hier’, dat wil zeggen: naar Gibea.

Wanneer Wittich de vergelijking tussen Nijmegen en de heuvel Gods maakt, refereert hij nadrukkelijk aan Smetius’ boek *Oppidum Batavorum seu Noviomagum* (Nijmegen, stad der Bataven) dat in 1645 verschenen was. Het aanroepen van de Bataven was toen al minstens een eeuw een geliefde bezigheid om de verschillende Nederlandse gewesten van een gemeenschappelijke, historische identiteit te voorzien.⁹ Die functie zouden de Bataven blijven vervullen: bij Smetius, op Rembrandts schilderij van Claudius Civilis (1661) tot aan de Bataafse Revolutie en Republiek. De Bataven leenden zich uitstekend voor een vergelijking met zestiende- en zeventiende-eeuwse Nederlanders: zoals de Bataven in opstand gekomen zijn tegen de Romeinse overheersing, zo zijn de Nederlanders opgestaan tegen het Spaanse gezag. Feit en fictie laten zich in de verhalen niet altijd goed scheiden, maar het is vooral bijzonder om te zien dat Wittich voor zijn eigen vergelijking van Nijmegen met Gibea appelleert aan een bekende, krachtige vergelijking: Nijmegenaren zijn Bataven.

Een tweede belangrijk element uit de vergelijking met Gibea is het feit dat deze stad in het gebied van Benjamin volgens 1 Samuel de woonplaats en residentie was van Saul, de eerste koning die over de verenigde stammen van Israël heerste. Gibea in Benjamin kan daarom als de hoofdplaats van het rijk worden beschouwd. Tot drie maal toe verwijst Wittich in dit verband naar een profetencollege dat zich in Gibea bevond, omdat hij dit college kan vergelijken met het college van hoogleraren dat zich sinds 1655 in Nijmegen ophoudt. In 1 Samuel 10, aansluitend op de tekst over de heuvel Gods, vinden we de verwijzingen naar dit profetencollege (al lijkt Wittich zelf hier volgens de Statenvertaling ‘heuvel’ en ‘Gibea’ door elkaar te halen). Een vergelijkbare passage uit 1 Samuel 19,20-24 brengt het profetencollege echter in verband met Rama, een plaats niet ver van Gibea vandaan. Deze verwijzing naar Rama ontleent Wittich waarschijnlijk aan Pelargus en hij gebruikt dit verband met Rama om nog weer een andere anekdote in stelling te brengen voor zijn vergelijking. Het

gaat om een verhaal uit de tijd dat de Joodse stammen weer verdeeld waren en Gibeā in het grensgebied van Juda lag (circa 900 v. Chr.). Koning Asa van Juda bouwt Gibeā in Benjamin op met het bouw materiaal dat is achtergelaten door zijn tegenstrever Baäsa, en dat bedoeld was voor de opbouw van Rama.¹⁰

Dit verhaal verleidt Wittich tot een vileine vergelijking, wanneer hij de wens uitspreekt dat ‘ons Gibeā’ kan worden opgebouwd en meer en meer kan worden versterkt met de vervallen stenen van Rama. Als Nijmegen Gibeā is, verwijst Rama naar Harderwijk. Volgens deze vergelijking is de universiteit van de vijand Harderwijk niet meer dan een voorraad bouw materiaal, waaruit in Nijmegen iets heel moois kan worden opgebouwd. Als zodanig is Harderwijk begin 1655 daadwerkelijk behandeld, toen Petrus de Greve, een vooraanstaand hoogleraar en zelfs rector te Harderwijk, door Nijmegen werd weggekocht om een hoogleraarschap en het rectoraat van de Nijmeegse universiteit op zich te nemen.

Wittichs verwijzing naar het bijbelse Gibeā is verweven met een aantal complicerende factoren die de eenduidigheid en toepasselijkheid van de vergelijking afbreuk zouden kunnen doen. Het wordt vermeld op uiteenlopende plekken, in verschillende verhalen en in verschillende contexten. Behalve het zojuist genoemde probleem van mogelijke verwarring tussen plaatsnaam en zelfstandig naamwoord, is er ook nog de omstandigheid dat Gibeā in verschillende spellingsvarianten voorkomt (Gibeā, Geba) en dat er verschillende nadere omschrijvingen zijn: Gibeā in Benjamin, en Gibeā van Saul. Als kenner van het Hebreeuws is hij zich bewust van complicerende spellingsvarianten wanneer hij het heeft over ‘Gibha ofwel Gibeā ofwel Gabaa’. Zich bewust van dergelijke complicaties vat hij op grond van zijn bijbelkennis het complexe geheel van beelden onder de ene noemer van *Gibeā Benjaminis* en zet hij dat in om Nijmegen in een positief daglicht te stellen. Hij benut daarbij de beste facetten die Gibeā te bieden heeft.

Gezien het belang van Gibeā in de tijd van Sauls koningschap wordt er al heel lang de vraag naar het historische Gibeā gesteld. Waar lag die plaats precies? In de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw dacht men dat het historische Gibeā gelokaliseerd was. In die tijd voerde W. Albright, de pionier van de bijbelse archeologie, opgravingen uit op de heuvel Tell

el-Ful, even ten noorden van Jeruzalem. Op grond van archeologische, topografische en literaire gegevens ging Albright er van uit dat hij het bijbelse Gibeā van Saul had opgegraven. De stenen versterking die hij gevonden had kreeg de naam 'Citadel van Saul'. Hoewel Albright's conclusies al vroeg werden betwist, geldt Tell el-Ful in veel geschriften en op veel kaartjes nog altijd als de locatie van Gibeā. P. Arnold echter, betwist de aannames en bevindingen van Albright en komt zelf met de these dat Gibeā en Geba naar dezelfde plaats verwijzen en dat het daarbij gaat om het moderne Jeba, 10 kilometer ten noordoosten van Jeruzalem. Spellingsvarianten en verschillende aanduidingen (Gibeā van Saul) voert Arnold terug op de verschillende dialecten van de auteurs, de verschillende tijden waarin de teksten ontstonden en soms op de politieke strekking van bepaalde teksten ('Gibeā van Saul' is een benaming uit de pro-David-traditie).¹¹ Hij vult dit aan met geografische informatie uit de directe omgeving van Jeba en vergelijkt dit met bijbelse aanwijzingen. Hij betreft daarbij bovendien exegetische, taalkundige, archeologische, en historische elementen om tot een coherente identificatie te komen. Het gaat bij Gibeā, ondanks spellingsvarianten en uiteenlopende aanduidingen, om een historische plaats die we moeten zoeken op de plek waar nu Jeba ligt.

Wie met google op de kaart van Israël en de westelijke Jordaanoever kijkt zal zien dat de naam van Gibeā ook vandaag nog dient om de politiek met andere middelen voort te zetten. Naast Jeba/Jaba' ligt sinds 1984 namelijk een nederzetting van kolonisten. Ook zij gingen er van uit dat Jeba, Jaba', Geba, en Gibeā identiek waren. De nederzetting heet Geva Binyamin.

CHRISTOPH WITTICH
 DOCTOR IN DE THEOLOGIE, EN PROFESSOR IN DE THEOLOGIE
 AAN DE LEIDSE UNIVERSITEIT

Als u behagen schept in een fatsoenlijk gelaat en in gezichtstrekken die heerlijke vrede uitstralen, kijk dan naar deze schildering, naar Wittichius. Of nee, heb er ontzag voor. Onder deze afbeelding gaat een schat schuil. In dit portret gaat grote roem van God schuil, en een geest die de weg naar de sterren heeft gevonden dankzij zijn denkvermogen, zijn kennis van alles wat Hebreeuws en Grieks is, en zijn vroomheid.

Christophorus Wittichius

De levensloop van Christoph Wittich¹² is bepaald door twee verschillende krachten: reformatorische theologie en cartesiale filosofie. Halverwege de zeventiende eeuw behoorde men als academicus met deze combinatie tot de wetenschappelijke voorhoede. Christoph Wittich werd geboren op 7 oktober 1625 in Brieg, het huidige Brzeg in Silezië (Polen). Zijn vader vervulde functies in de evangelisch-lutherse kerk van het hertogdom van Brieg. Christoph ging op zeventienjarige leeftijd naar Bremen voor een studie in de rechtsgeleerdheid, maar stapte al snel over naar de theologie om predikant te kunnen worden. In 1644 schreef hij zich in Groningen in voor de *artes*, en ontmoette er Johannes Clauberg¹³ met wie hij tot diens dood in 1665 bevriend bleef. In 1646 hield Wittich in Groningen onder Martin Schoock een *Disputatio physica de aqua*. Vervolgens schreef hij zich in voor godgeleerdheid in Leiden. Tussen 1648 en 1650 studeerde hij wederom in Groningen. Uit zijn Groningse tijd kent Wittich Samuel Maresius¹⁴ en Tobias Andreae.¹⁵ Vooral deze laatste was een vurig pleitbezorger van Descartes.

In 1651 werd hij hoogleraar wiskunde in Herborn en tevens kreeg hij lesbevoegdheid in de theologie. Hij werd de directe collega van Clauberg, die er sinds 1649 hoogleraar was. De hogeschool van Herborn was gesticht door de broer van Willem van Oranje en vormde de eerste reformatorische hogeschool van Duitsland. Het cartesianisme, dat Clauberg en Wittich vanuit Groningen naar Herborn hadden meegenomen, stuitte daar op veel verzet. Om die reden vroeg Lodewijk Hendrik van Nassau, onder wiens gezag Herborn viel, aan de Nederlandse universiteiten hoe er daar over de cartesiale filosofie werd gedacht. Werd het gedachtegoed daar onderwezen, en vormde het een bedreiging voor het geloof?¹⁶ Nog voordat Lodewijk Hendrik in 1653 in Herborn het onderwijs in de cartesiale wijsbegeerte verbood, vertrok Wittich met zijn cartesiale geestverwant

Clauberg naar de zojuist opgerichte hogeschool van Duisburg. Hij bekleedde er een leerstoel in de godgeleerdheid en was er tevens predikant. In hetzelfde jaar trouwde hij in Mühlheim met Anna Justina le Maire, afkomstig uit Keulen. Het huwelijk bleef kinderloos.

Op het moment dat in Duisburg de hogeschool tot universiteit werd verheven (1655) en er vanuit de Kleefse synode bezwaren tegen Wittichs cartesianisme werden geuit, verkreeg Wittich zijn doctorsgraad in de filosofie en vertrok hij naar Nijmegen voor een leerstoel theologie en hebreuws.

Als Wittich in Nijmegen begint, is hij nog geen dertig jaar en geldt hij als veelzijdig en veelbelovend. Hij heeft korte tijd rechten gestudeerd, is predikant en heeft leerstoelen bekleed op uiteenlopende gebieden als de wiskunde en de theologie. Zijn cartesiaanse sympathieën hebben hem in korte tijd al twee maal problemen opgeleverd, maar in Nijmegen is men verheugd over zijn komst. Feitelijk krijgt hij *carte blanche* om wetenschappelijk zijn gang te gaan. Sterker nog, dit wordt van hem verwacht, omdat het een vereiste is om de Nijmeegse universitaire aspiraties kracht bij te zetten.

Als academicus baart men in 1656 met cartesiaanse sympathieën beslist opzien. Want in datzelfde jaar vaardigen de Staten van Holland en West-Friesland een decreet uit dat onderwijs in de filosofie van Descartes verbiedt.¹⁷ Goddelijke autoriteit heeft voorrang boven het menselijke oordeel. De curatoren van de Harderwijkse universiteit nemen in 1656 een vergelijkbaar besluit. In haar antwoord aan Lodewijk Hendrik (1651) had de Harderwijkse academie de cartesiaanse metafysica al veroordeeld. Het is namelijk verderfelijk (*pestifera*) voor de theologie.¹⁸ In datzelfde antwoord werd Descartes weliswaar geprezen als fysicus en mathematicus, maar tegelijkertijd werd er gesteld dat in Harderwijk alleen het aristotelisme onderwezen zou blijven worden.

In vergelijking met Harderwijk is de Nijmeegse universiteit dus een vooruitstrevende instelling, omdat Wittich er in de academische luwte zijn gang kan gaan. Hij heeft er geen last van een synode, een vorst of curatoren die hem Descartes proberen te ontzeggen. Integendeel, hij kan er zijn ideeën zelfs uitwerken. In Nijmegen verschijnen van Wittich kort achter elkaar *Disputationes Theologicae...* (1656), *Consensus veritatis in*

Scriptura Divina... (1659), en *Disputationes sex de fundamento verae religionis* (1663). Ondertussen dicteert hij in het Academiegebouw zijn studenten kritische annotaties op Maresius' *Collegium theologicum*.... Wittich maakt aldus naam als voorman van een cartesiaanse vorm van wetenschapsbeoefening. In 1671 wordt hij beroepen te Leiden, waar hij die rol zal blijven vervullen totdat hij in 1687 overlijdt aan de gevolgen van een beroerte.

Het tekent Wittich dat hij de *carte blanche* die hem was gegeven niet als vrijbrief heeft gebruikt om een cartesiaanse kruistocht te voeren. Zijn *Theologia pacifica*, een werk dat in 1671 te Leiden verschijnt in reactie op Maresius' *De abusu philosophiae cartesianae*, wordt geprezen om zijn gematigdheid.¹⁹ Een zekere terughoudendheid is ook te bespeuren in *Gibea Gelrica*. Wittich heeft zich daarin strikt aan de disciplines van zijn leeropdracht gehouden: theologie en hebreuws. Sommige uitspraken uit *Gibea Gelrica* over het rechtzinnige geloof en over de katholieken lijken juist bepaald uitgesproken en polemisch, maar die moeten vooral gezien worden als een vorm van lippendienst aan zijn broodheren in een contraremonstrants stadsbestuur dat bereid was geweest hem aan te stellen voor een goed salaris.

Gibea Gelrica heeft er niet toe geleid dat de Nijmeegse universiteit door de Gelderse Staten erkend werd. Misschien is dat wel Wittichs geluk geweest. Zolang er een cartesiaans klimaat in Nijmegen heerste, zou die erkenning er ook niet kunnen komen en was het gemakkelijker om de voorkeur te blijven geven aan de vertrouwde degelijkheid van Harderwijk. En zolang Wittich als cartesiaan bekend stond en de zo fel begeerde erkenning dus uitbleef, zou het stadbestuur hem de ruimte blijven geven om zich wetenschappelijk waar te maken en te profileren. In die ruimte heeft Wittich goed gedijd.

POORT VAN DE VOORMALIGE UNIVERSITEIT OP HAAR OORSPRONKELIJKE LOCATIE
(KORENMARKT, 1885)

Illustris Tetrarchiae Noviomagensis Universitas

Illustris Tetrarchiae Noviomagensis Universitas luidt het trotse opschrift boven de poort die in 1656 de ingang van de toenmalige Nijmeegse universiteit vormde. Nog geen 25 jaar later was die universiteit er niet meer. De poort bleef aan de Korenmarkt staan totdat ze in 1894 werd overgeplaatst naar de Gedeputeerdenplaats, een binnenplaats van het Nijmeegse raadhuis.²⁰ Daar is ze nog dagelijks te bewonderen als het tastbare bewijs van het kortstondige bestaan van de Illustere Universiteit van het Kwartier van Nijmegen, kortweg de Kwartierlijke Academie.²¹

De oprichting van de universiteit in 1656 is de verdienste van een ambitieus stadsbestuur dat zijn plannen voortvarend ten uitvoer bracht, maar dat zijn initiatief vooralsnog slechts op kwartierlijk, dat wil zeggen lokaal niveau kon realiseren. In 1648 was men op het idee gebracht toen de hogeschool van Harderwijk tot Gelderse Academie werd verheven. De oudste, belangrijkste stad van Gelderland kon toch meer aanspraak maken op de Gelderse universiteit? Weliswaar voldeed het kwartier van Nijmegen in de daarop volgende jaren aan haar financiële verplichtingen voor de instandhouding van de Harderwijkse Academie, maar tegelijk beijverde Nijmegen zich – zonder succes – bij de Gelderse Staten om die academie te doen verplaatsen naar Nijmegen. Toen bleek dat men geen beweging in de *status quo* kon krijgen besloot het stadsbestuur tot een andere aanpak: men zou gaan ijveren voor een eigen, Nijmeegse Academie.

Johannes Smetius sr. en Lambert Goris zetten hiervoor in 1651 de eerste stappen. De motivatie daarvoor was niet alleen ingegeven door afgunst ten opzichte van Harderwijk of door de zucht naar landelijk prestige. De universiteit was waarschijnlijk ook bedoeld om het reformatorische, in het bijzonder het contraremonstrantse karakter van de stad te versterken. In 1618 had Maurits er zelf voor gezorgd dat bestuur en kerk in Nijmegen van contraremonstrantse signatuur werden. Smetius was als pre-

dikant exponent van deze contraremonstrantse hegemonie.²² Elke week preekte hij de orthodoxie in de Stevenskerk. Een universiteit binnen de muren van een stad met een overwegend katholieke bevolking zou het intellectuele gehalte van de reformatorische bovenlaag aanmerkelijk kunnen versterken. Over het belang en de positie van dit geloof in Nijmegen laat Wittich in zijn rede geen twijfel bestaan: 'Dát is de belijdenis waarvan haar tempel galmt, haar Academie gonst en haar stadhuis is vervuld.' Als hij vervolgens ook de katholieken met hun vrije wil bekritiseert, spreekt hij geheel in de geest van Smetius, die na zijn dood in 1651 nota bene begraven is in de kerk.

Na de dood van Smetius gaat het stadsbestuur voort op de ingeslagen weg. In 1655 wordt de Nijmeegse Illustere School opgericht. Een jaar later wordt de school tot universiteit verheven doordat de Staten van het kwartier van Nijmegen het promotierecht aan de school verlenen (al had de school zich in 1655 reeds getooid met het prestigieuze *Universitas*). De levensvatbaarheid van de school en de universiteit vereiste twee dingen: docenten die het nodige academische niveau konden waarborgen en studenten. In 1654 ging Nijmegen op zoek naar gekwalificeerde docenten die met hun reputatie tevens studenten konden trekken.²³ Met de aanstelling van de jurist Petrus de Greve in 1655 sloeg Nijmegen in dit opzicht een belangrijke slag. Het lukte om hem weg te halen bij de directe concurrent Harderwijk. In zijn kielzog nam De Greve ook verschillende studenten mee naar Nijmegen, waardoor Harderwijk in twee opzichten aanmerkelijk nadeel ondervond. Uit Duisburg werd de jonge theoloog en filosoof Christoph Wittich aangetrokken om theologie en Hebreeuws te doceren. Bij de start van de universiteit zijn in 1656 voor de belangrijkste universitaire vakken hoogleraren aangesteld: De Greve voor rechtsgeleerdheid, Wittich voor theologie en Hebreeuws, de eveneens uit Duisburg afkomstige Schulting voor geschiedenis en welsprekendheid, de Waalse predikant Soudan voor filosofie²⁴ en stadsgeneesheer Emmanuel de Mandeville voor geneeskunde.²⁵

Het docentencorps is compleet, het promotierecht is binnen en de naam prijkt boven de toegangspoort. De universiteit kan van start gaan. Het stedelijk bestuur zal van Wittich, die voor een alleszins behoorlijk jaarsalaris van 1200 gulden was aangetrokken, een degelijke en toepas-

selijke academische rede hebben verlangd. Met *Gibea Gelrica* heeft Wittich zijn broodheren niet teleurgesteld. Zij hebben een verhandeling gekregen die is opgesteld in een doorwrochte, gecompliceerde en hoogdravende stijl. Het onderwerp biedt de auteur de mogelijkheid om zijn expertise en eruditie ten toon te spreiden en tevens biedt de rede het materiaal om de polemieken met de rest van Gelderland naar een volgend plan te tillen.

De aantrekkelijkheid van de universiteit werd al snel na de oprichting vergroot door de toekenning van verschillende privileges. Studenten werden, evenals de professoren, vrijgesteld van belasting op wijn en bier. In 1659 werd er een Academieraad ingesteld waarmee de stad de universiteit een eigen jurisdictie toekende. Onder al deze omstandigheden maakte de universiteit tot eind jaren zestig van de zeventiende eeuw een periode van bloei door. Erkenning van Gelderse zijde was weliswaar nog altijd niet gekomen, maar er was een behoorlijk studentenaantal (60) en voor academische plechtigheden moest men gebruik maken van de Stevenskerk omdat het Academiegebouw te klein was. Het academische leven was tot wasdom gekomen.²⁶

Binnen vier jaar na haar oprichting kent de universiteit al twee memorabele affaires. In 1658 klaagt de Gelderse synode bij het Nijmeegse stadsbestuur over het cartesianisme dat in de universiteit onderwezen zou worden. Met zijn komst naar Nijmegen had Wittich ook zijn cartesiaanse ideeën meegenomen en had dit gedachtegoed ingang gevonden in de Nijmeegse universiteit.²⁷

Deze ideeën werden als gevaarlijke nieuwlichterij beschouwd, omdat ze de traditionele, op aristotelische leest geschoeide wijsgerige vorming van studenten in gevaar bracht. Het gevaar was nog groter omdat het cartesianisme afkomstig was van iemand als Wittich, een theoloog die een meer rekkelijke variant van de reformatie en bijbelexegese voorstond. Hij meende dat men de bijbel niet louter in letterlijke zin hoefde te lezen, maar er ook een hermeneutische, meer figuurlijke uitleg aan mocht geven. De klacht vanuit de synode maakte in Nijmegen geen indruk. Daar maakte men zich in dit geval meer zorgen om het boegbeeld van de universiteit en om de Gelderse erkenning dan om reformatorische rechtzinnigheid. Men zag de klacht vooral als een vorm van obstructie en als een poging om schade te berokkenen aan de Nijmeegse universitaire aspiraties. Ook

DETAIL VAN DE UNIVERSITEITSPOORT (GEDEPUTEERDENPLAATS, 2013)

de Gelderse landdag wilde er geen grote kwestie van maken, waardoor de zaak zich voorsleepte. Wittich weigerde vervolgens zich bij de synode te melden, waardoor haar afgevaardigden in 1660 zelf naar Wittich in Nijmegen togen om hem aan de tand te voelen. Ze moeten onverrichter zake naar huis zijn teruggekeerd, want de kwestie is niet meer op de synodale agenda verschenen en Wittich ging door met wat hij daarvoor gedaan had.

De tweede affaire betreft Guillaume Soudan, Waals predikant en hoogleraar filosofie. Wittich noemt deze affaire een *horribile secretum*.²⁸ In 1660 raakt Soudan in opspraak. Aanvankelijk ontkent hij, maar hij heeft in overspel een kind verwekt bij zijn huishoudster Marie. Als de grond hem te heet onder de voeten wordt, vlucht hij de stad uit om er nooit meer terug te keren. Door zijn vertrek zijn er twee vacatures ontstaan: een voor een Waalse predikant en een voor een hoogleraar filosofie. Voor de eerste wordt Johannes Braun, ‘een vurige coccejaan-cartesiaan’²⁹ aangehouden. Tevens ondersteunt hij aan de universiteit het onderwijs in Hebreeuwse oudheden en Oosterse talen.³⁰ Theodoor Craanen wordt in 1661 de nieuwe hoogleraar voor filosofie, die tevens wordt belast met onderwijs in de geneeskunde.³¹ Beiden waren uitgesproken aanhangers van het cartesianisme.

Het overspel van Soudan leidde dus tot een versterking van het cartesische klimaat aan de Nijmeegse universiteit. Dit klimaat zou er nog zeker tien jaar heersen.³² De Gelderse synode deed er niets meer aan, nadat men met Wittich gesproken had. De Gelderse landdag wilde er niets aan doen; het ging immers niet om de Gelderse, maar om een kwartierlijke academie. En de stad greep niet in, omdat ze elk bezwaar tegen haar instituut beschouwde als obstructie van haar streven naar erkenning. Zo lang die Gelderse erkenning uitbleef, bevond de Nijmeegse academie zich in een schemerachtig universitair en juridisch niemandsland. Wittich, Craanen en Braun hebben hun cartesianisme kunnen ontwikkelen dankzij het feit dat zij niet aan een officiële universiteit verbonden waren.

Door een aantal factoren kwam de bloei van de universiteit ten einde. De pestepidemie van 1665 kostte niet alleen de hoogleraar Schulting het leven, maar leidde ook tot een terugval in het aantal studenten. Kort na elkaar vertrokken Craanen (1670) en Wittich (1671) naar de gerenommeerde universiteit van Leiden om daar hoogleraar te worden en er het

cartesianisme te versterken. De positie die met Wittichs vertrek vrij komt werd niet meer opgevuld. Gerard Noodt, alumnus van de Nijmeegse universiteit en oud-student van De Greve, kwam het hooglerarencorps nog versterken in 1671, maar de universiteit had aan wervingskracht al veel ingeboet. Toen de Fransen in 1672 Nijmegen bezetten, kwam het onderwijs stil te liggen. Het is de vraag of het daarna ooit nog goed op gang is gekomen. De Greve overleed in 1677 en met het vertrek van de laatste hoogleraar Noodt in 1679 naar de universiteit van Franeker hield de Nijmeegse universiteit feitelijk op te bestaan.³³

De stad zou in de volgende eeuwen verschillende pogingen doen om weer een universiteit binnen de muren te krijgen. Dat lukt pas in 1923. De vestiging van een Rooms-Katholieke Universiteit in Nijmegen in dat jaar is een gegeven waarvan Smetius de historische ironie niet had kunnen inzien. Toch is er een argument uit *Gibea Gelrica* dat ook begin twintigste eeuw nadrukkelijk opduikt als er een vestigingsplaats voor de katholieke universiteit moet worden gekozen. Het gaat om de gemoedsstemming die door de plek teweeg wordt gebracht. Hooggelegen plekken zijn volgens Wittich bij uitstek geschikt voor hogere studies. Dat komt, betoogt hij, omdat je wijd en zijd in alle richtingen kunt kijken en aan dat heerlijke uitzicht je hart kunt ophalen. Zo'n vreugdevolle stemming is een belangrijke factor voor gericht specialistisch onderzoek. Het argument van de mooie en typische ligging van Nijmegen was in 1654 ook al gebruikt om hoogleraren naar Nijmegen te krijgen.³⁴ In 1920 meldt de Commissie van Voorlichting aan de bisschoppen het volgende over de ligging van Nijmegen in vergelijking met onder meer de concurrenten Tilburg, Den Bosch, en Den Haag: 'Nijmegen biedt verreweg de meeste aantrekkelijkheid [...] Men achte de schoone ligging toch vooral niet louter een materiele en bijkomstige kwestie. Kardinaal Newman durft te zeggen dat de schoone ligging een eerste vereischte is, omdat daardoor de geest op een ideële wijze ontspanning vindt.'³⁵ Sommige dingen gelden zowel voor contraremonstranten als voor coccejaans-cartesianen en katholieken.

HET GELDERSE GIBEA

rede door

PROF. DR. CHRISTOPHOR WITTICH
(filosofie en theologie)

over de overeenkomst tussen het Gibeā van Benjamin en Nijmegen

GEHOUDEN IN DE GROTE KERK

bij de overdracht van het ambt van Rector Magnificus
op de zeer vermaarde heer Petrus de Greve,
rechtsgeleerde

op 3 mei 1656

CHRISTOPHORI WITTICHII
Philosoph. & Theolog. Doct.
eiusdemque Prof. Ord.

GIBEA GELRICA

Sive

O R A T I O

*Quâ convenientia inter Gibeam Benjaminis &
Neomagum demonstratur,*

IN TEMPLO MAJORI HABITA,

Cum Recturam Magnificam in Celeberrimum Virum
Dn. Petrum de Greve Ictum transferret

Die 3. Maji. clō. cl. c. lvi.

NOVIOMAGI,

Typis NICOLAI ab HERVELT Tetrarchię Noviom.
Univerſitatis Typographi clō cl clvi,

Opdracht

Aan de weledelgestrengste, edelachtbare en hoogaanzienlijke heren raadsleden, schepenen en burgemeesters van de vermaarde stad Nijmegen, die de stad met grote wijsheid en billijkheid besturen: gegroet in de Heer! Weledelgestrengste, edelachtbare en hoogedelgestrengste heren! In gedrukte vorm behoeft mijn rede thans Uw bescherming, nadat zij eerder ook mondeling voor U is gehouden. Het is feitelijk Uw eigen wens: niet alleen heeft U geoordeeld dat de rede waardig is voor publicatie, maar U heeft mij ook nadrukkelijk opgedragen daarvoor zelf zorg te dragen en zo heeft U het project onder Uw hoede genomen.

O, het zal zeker niet ontbreken aan vinnige criticasters,¹ die gemakkelijk hun scherpe tanden ergens inzetten om erop los te knagen. En als ik dan zie hoe bescheiden mijn vermogens zijn als redenaar, als ik bedenk hoe weinig ik ben toegerust voor ware welsprekendheid, moet ik erkennen dat verfijsde oren hier niets van hun gading zullen vinden. Nee, waar die naar verlangen, dat kan ik met deze rede onmogelijk vervullen, besef ik, en zo is het in dezen aan U, weledelgestrengste en edelachtbare heren! Zoals U mij tot hier toe dankzij Uw welwillende gunst en voorspraak buiten bereik hebt gehouden van kwaadwillende vijanden van mijn reputatie, zo moge U deze rede behoeden en beschutten tegen lasteraars. Hun kritiek was onontkoombaar voor mijn eerdere, gesproken rede, die vanwege alle rumoer en tumult voor niemand goed te volgen was. Spreekt er iemand anders dan zichzelf? Dan willen zij het liefst, al is de inhoud nog zo rijk, alles bekritisieren.

Doordat ik aan Uw bescherming volstrekt niet twijfel heb ik mij er des te gemakkelijker toe gezet dit werk, voor wat het waard is, een product van mijn bescheiden vermogens, het licht van de openbaarheid te doen zien. Aanvaardt U dan met ongefronst gelaat deze kleine gave, die U, voorafgaand aan de aanbidding, louter door uw vriendelijke gunsten waardig hebt gemaakt thans aan U te presenteren.

Moge het Gods wil zijn U in Uw publieke en persoonlijke aangelegenheden met succes langdurig te leiden.

(In mijn Muzenkamer, 30 augustus 1656)

Voorwoord

Niemand van U, hooggeachte en machtige afgevaardigden van het Kwartier Nijmegen, weledelgestrengede curatoren, edelachtbare raadsleden, hoogedelgestrengede burgemeesters, weledelzeergeleerde professoren, hoogerwaarde geestelijken, en U allen die hier aanwezig bent, doctoren van elke rang, zeergewaardeerde toehoorders, alsook U, hooggeacht gehoor van studenten – niemand van U allen zal in gedachten met mij een jaar kunnen teruggaan zonder een gevoel van dankbare herinnering.

Wat een geweldige feestdag was dat, toen wij op aanwijzing van het openbaar gezag met succes de grondslag legden van onze Academie! Wat werd die dag gevierd met een breed gedeeld enthousiasme en een grote toeloop van mensen die graag wilden luisteren naar de nieuwe docenten van de jeugd! Ja, bomen kwamen aanlopen vanuit naburige wouden, bronnen en poelen vloeiden naderbij, gans de hemel leek ons te stralen, en buitensteedse heuvels en binnensteedse muren schenen in zekere zin op te veren in uitgelaten vreugde!²

Een succesvol jaar is nu verstreken. Daarin heeft deze Academie een alleszins achtenswaardig begin gekend dankzij de geregelde samenkomst alhier van een schare studenten, die middels allerhande oefeningen blijk hebben gegeven van hun voortgang. Dat is een gelukkig voorteken, dunkt ons, waarin wij de belofte zien van nog dagelijks door Gods zegen verdergaande groei.

En vandaag is dan die gelukkige begindag aangebroken, de verjaardag van onze universiteit, die wij met recht en reden vieren met openbare feestvreugde. In deze meimaand keert nu onze plechtige gedenkdag weer, de dag die wij nooit ofte nimmer, zolang deze wereld bestaat (zo luidt mijn wens en voorspelling) mogen overslaan.

Ooit is in Rome een feest ingesteld ter ere van Castor en Pollux,³ volgens het oordeel van geleerden door keizer Domitianus.⁴ Gezien de viering

ervan in de maand mei heeft men het aangeduid met de naam *Majuma*.⁵ Die benaming komt hier niet slecht van pas: zij lijkt mij zeer wel overdraagbaar op onze plechtige gedenkdag, die wij vieren in dezelfde maand. Zo wordt een dag van uitzonderlijke vreugde tevens voorzien van een uitzonderlijke naam!

Welkom dus, ons eigen *Majuma*! Kom maar dikwijls weerom en blijf voortduren tot onze verre nazaten! Het is passend uw plechtige feest te vieren met de hoogste eerbied en de allergrootste innerlijke vreugde.

Met dat doel voor ogen en tevens om te zorgen dat mijn opvolger als Rector van de Academie op plechtige wijze kan worden ingehuldigd is dit luisterrijk gehoor uit alle Staten hier bijeengekomen.

Voordat ik mij kwijt van die taak en ik de opvolger noem die daartoe is aangewezen door de weledelgestrenge heren curatoren, wordt van mij verwacht dat ik naar goed gebruik het woord voer aangaande een thema dat past in dit officiële kader. Toen ik bedacht dat ik mij moest voegen naar die traditie en op zoek ging naar geschikte thematiek, kwam ik op de volgende gedachte. Het zou niet misplaatst zijn, en voor dit edelachtbaar gehoor wellicht niet onwelkom en aan mijn functie niet vreemd, om een vergelijking te maken tussen Gibeon en onze stad: in het eerste was ooit het profetencollege⁶ en de academie van het volk Israël, het laatste verkrijgt nu dankzij haar Academie bekendheid. Bij die vergelijking zou ik dan beider overeenkomsten en fraaie eendracht doen uitkomen.

Voordat ik mij opmaak die opdracht ten uitvoer te brengen wend ik ogen en geest tot de drievuldige en allerhoogste God en vang ik aan met een inleidend gebed in Zijn naam.

Goedertieren en barmhartige God, allen willen wij U dank zeggen. Nadat U een jaar geleden de hoogste stichter van de Academie hebt willen zijn hebt U prachtige, welkome groei aan haar vergund. Moge U, die dit heilige werk als eerste hebt mogelijk gemaakt, de ontwikkeling ervan bevorderen en tot Uw lof leiding eraan geven. Weest U zo goed deze nieuwe Academie, opgericht door aanzienlijke prominenten teneinde Uw lofzang voor eeuwig te doen weerklinken, deze Academie die zij hier hebben geopend als toegangspoort tot Uw naam, vandaag en in heel de toekomst niet ten onder te laten gaan. *Gij die Uw roem hebt gesteld boven de hemelen,*⁷ doet U nu kracht neerdalen uit de mond van kinderen en zuigelingen en

bereid Uzelf *lof tegen Uw vijanden*.⁸ Gij, Gezegende, die ons nu ter zijde staat, zegent Gij ook heel dit erfdeel.⁹ Amen.¹⁰

En U, toehoorders uit alle Staten, weest U mij zoals U hier aanwezig bent ook welgezind. Wanneer ik zonder stilistische opsmuk, zonder retorische kleuren en versierselen, zonder opgedofte bewoordingen en enkel steunend op Uw vriendelijke gunst iets te berde breng aangaande het gestelde thema, stelt U zich daarvoor dan open, alstublieft, en luistert U met aandacht.

1

De eerst bekende *Academie* is die van Athene.¹¹ En hoewel men het woord ‘academie’ hanteerde ter aanduiding van diverse zaken, was de meest gangbare betekenis wel die van ‘plaats voor het geven en volgen van onderwijs’, en wel onderwijs op zo’n niveau dat het mensen opleidt voor publieke functies. Tevens werd de naam gebruikt voor degenen die op zo’n plaats bijeenkwamen voor dat doel.

Over de herkomst van de naam bestaat geen consensus. Sommigen herleiden die op een zekere *Academius* ofwel *Academus*, een beroemd man die een grondstuk uit zijn eigen bezit aan de gemeenschap zou hebben overgedragen voor onderwijsdoeleinden, met zijn eigen naam daaraan verbonden. Dit is de opvatting van Laërtius in zijn tekst over Plato.¹²

Anderen bewegen zich in allerlei andere richtingen en herleiden de naam op *Kadmus*. De naam *Kadmus* is Fenicisch en betekent ‘aloud man’, dat wil zeggen een man die in sociale positie, functie en verantwoordelijkheid, en zelfs in tijd en plaats en op andere punten uitsteekt boven de anderen.¹³ Met die betekenis is de naam dan toebedeeld aan de *Cadmus* van wie veelvuldig sprake is in de historiografie, en wel vanwege zijn officiële, hoog aangeziene functie en de daden die hij uit hoofde van die functie heeft verricht. (Op dezelfde manier spreekt men thans wel van ‘Voorstaanders’ of ‘Voorgangers’¹⁴ ter aanduiding van wie in een kerk of academie hoger staan dan de anderen.) Want afgezien van diverse andere instellingen wordt van hem vermeld dat hij, waar hij maar kwam, basisscholen stichtte en groepen mensen beschaving bijbracht door de studie van de *humaniora*.

Verder zou zijn naam eraan herinneren dat hij in Boeotië de burcht

Cadmía (ofwel Cádmiā)¹⁵ en de sportschool van Thebe heeft ingesteld en aan de Cadmeeërs hun naam heeft gegeven. Die zijn later door de Argivers verdreven uit hun gebied en door de Atheners opgenomen in hun stad. Daar hebben zij de mensen met velerlei vormen van onderwijs, vooral letterenstudie, een beschaafdere levenswijze bijgebracht. En zo is het dan gekomen dat evenals voordien de sportschool in Thebe, zo ook in Athene de Kadmía (of Kádmiā) en na toevoeging van de letter 'a' de Academiā (of Académia) naar hem is vernoemd.

Nadien is die Attische benaming overgegaan op willekeurige andere plaatsen bestemd voor onderwijs, of die nu publiekelijk dan wel op privébasis waren ingericht voor onderwijsdoeleinden. Van dien aard waren de landgoederen van Cicero:¹⁶ dat ene bekende bij Arpino, het andere bij Tusculum en het derde, ooit zeer vermaarde, tussen het Avernische meer en Pozzuoli.

Wat Athene betreft, mettertijd is daar een onderscheid gekomen tussen de Academie en het Lyceum van Aristoteles en de peripatetici,¹⁷ die zich hadden afgescheiden van de Academie, waarin Plato en zijn leerlingen doceerden. Maar elders is 'academie' blijven bestaan als algemene term voor een groep mensen die de studie van de letteren bedrijft, en dan in overdrachtelijke zin voor de plaats waar men zich toelegt op het geven of volgen van onderwijs daarin.

Zoals nu het begrip 'academie' in het Grieks (waaruit het is omgezet in het Latijn) werd gebezigd in de genoemde betekenis, zo is bij de Judeeërs, met hun aloude bestudering van de letteren, de plaats voor lessen en colleges aangeduid als Gibha ofwel Gibeā ofwel Gabaa.¹⁸ In die naam komt de oude traditie tot uitdrukking, volgens welke men voor onderwijsdoeleinden een hooggelegen locatie aanwees op het meest heuvelachtige terrein.

Hierop kan men dan ook redelijkerwijze de oude benaming Gabii terugleiden, de naam van de stad nabij de Volsci in het gebied van Latium.¹⁹ Daar bevond zich een school van de Latijnen en de Volsci, die naar verluidt is gesticht door de Fenicische Cadmeeërs en hun nakomelingen, de Oscische ofwel Etruscische Tyrrheni. Volgens de overlevering zijn Romulus en Remus daarheen gestuurd om er op Griekse wijze onderricht te krijgen.²⁰ Zo hebben de Latijnen dus niet alleen een woord aan het Grieks

ontleend ter aanduiding van een plaats voor onderwijs, maar hebben zij daartoe, naar het zich laat aanzien, tevens een Hebreeuws woord gebruikt.²¹ Academia is bij de Judeeërs dus een hoge plaats, oftewel Gibea. Of beter gezegd: Gibea is een nederzetting op een hoger gelegen plek, met op die heuvel dan de academie van God dan wel het volk Israël.

2

Op dit punt dient zich een grote verwantschap aan met Nijmegen, de stad van de Bataven: heel onze stad is gebouwd op een heuvel, en de ‘heuvel van God’, namelijk onze Academie, neemt zo ongeveer de uiterste, hoogste plaats in.²²

Vanwege haar hoogte is Gibea door de Israëlieten aangewezen voor onderwijs, maar waarom eigenlijk? Dat komt omdat hooggelegen plekken bij uitstek geschikt worden geacht voor hogere studies.²³ Vandaar ook de mythe dat de Muzen wonen op bergen en hoge plekken, en dat men hun de top van de Helicon²⁴ toewijst, waarnaar zij ook wel ‘Heliconiaden’ heten (zoals zij ook ‘Piëriden’ heten naar de berg Piërus in Thessalië).²⁵

Hiervoor zijn verschillende verklaringen mogelijk. Bergen fungeren om te beginnen als een soort uitkijkpost, vanwaar je wijd en zijd in alle richtingen kunt kijken en aan dat heerlijke uitzicht je hart kunt ophalen. En zo’n vreugdevolle stemming is een belangrijke factor voor gericht specialistisch onderzoek.

Verder kan men zeggen dat bergen tot woonplaats van de Muzen zijn gemaakt omdat het daar zo rustig is: ze zijn hellend en lastig toegankelijk, wat reizigers en andere onwelkome verstoorders ontmoedigt. En hoe weldadig rust werkt op hogere studies is wel niemand onbekend.

Maar de belangrijkste reden waarom bergen de vaste woonplaatsen van de Muzen zijn is volgens mij wel deze. Men wil ermee tot uitdrukking brengen dat de weg naar de wijsheid steil en moeilijk is, alleen begaanbaar met veel gezweet en gezwoeg, maar dat degenen die dankzij onvermoeibare inzet alles te boven komen uiteindelijk de hoogste kennis bereiken van de allermeeest verheven zaken.

Want ja, Muzenvereerders krijgen toegang om, in zoverre dat in het menselijk bestaan mogelijk is, de goddelijke mysteriën aan te zien, de mysteriën waarin ooit ook de engelen mochten schouwen.²⁶ En voor hen

openen zich ook de meest fundamentele grondslagen van het recht: wat is billijk en onbillijk? Wat is eerbaar of schandelijk, rechtvaardig of onrechtvaardig? In die vragen komen zij tot de kern. Binnengeleid worden zij in de geheimen van de natuur, die voor onkundigen een gesloten boek blijven. Zo scherpen zij enerzijds hun eigen intellectuele vermogens door dit diepgaand onderzoek, en maken zij zich anderzijds bijzonder nuttig voor de mensheid, zowel op heelkundig vlak als voor de ontwikkeling van deskundigheid op allerhande gebied. Als op een schildering bekijken zij de diverse gedragingen en karakters van mensen, en heel de historie be- zien zij vanaf het begin van de wereld tot aan onze tijden.²⁷ Kortom, Mu- zen-adepten is het vergund door te dringen tot al wat er is aan goddelijke en menselijke kennis.

Daartoe is het dus, weledelgestrengte, hooggeachte heren studenten, dat de ligging van onze Academie op een hoge plaats U oproept, conform de ligging van Gibeā oftewel 'heuvel van God'. En dit is wat de hier woon- achtige Muzen U beloven: indien U geen weerzin voelt op te stijgen, geen afkeer de moeilijkheden onderweg te overwinnen, zult U bekranst met kennis op allerlei gebied terugkeren bij Uw eigen mensen, ja, zult U hun zelf strekken tot eer en prestige.

Met dat doel voor ogen hebben prominente mannen Nijmegen, dat van nature al Gibeā was, ook in prestige tot Gibeā gemaakt en bevorderd, en het is hun vaste voornemen de stad hoog te verheffen. Moge de bijzondere geschiktheid van deze plaats worden betrokken in nadere besprekingen, waarbij de Staten van geheel verenigd Gelre dan eindelijk unaniem (zo moge God hen inspireren, is mijn bede) het juiste besluit zullen nemen.²⁸ Zoals de Academie is begonnen, zal zij dan ook doorgaan 'Athene te ver- smaden en zich te verplaatsen naar Latium,' om de woorden te gebruiken van de dichter Claudianus,²⁹ en met de vervallen stenen van Rama³⁰ kan dan ons Gibeā worden opgebouwd en meer en meer worden versterkt.

3

Maar de overeenkomst in ligging tussen het Israëlitische Gibeā en Nij- megen bestaat niet er alleen in dat beide verder reiken dan hun directe omgeving en zich verheffen in de hoogte. Nee, er is nog een ander aspect van die ligging waarin ze prachtig op elkaar lijken.

HET VOORMALIGE ACADEMIEGEBOUW AAN DE FRANSEPLAATS (CA. 1940)
MET LINKS DE WAALSE KERK EN RECHTS DE PREDIKANTSWONING

Kijkt men namelijk naar een geografische beschrijving van het Judeese land, dan bevond zich Gibeā op de grens van Judea en scheidde zo de Judeeërs, ware belijders van God, van de afgodsdienende Israëlieten. Die laatsten hadden zich afgescheiden uit het huis van David en hadden Jero-beam als hun koning aangesteld.³¹ Deze had beelden van kalveren laten oprichten,³² waardoor zij van de ware God waren weggevoerd en zich in beschamende afgodsdienst hadden gestort.

Wat een overeenkomst met ons eigen Gibeā! Wie ziet het niet? Ook dat vormt een grensplaats van Judea, oftewel *de belijders van God*, dat uitkijkt op het zuiden. Als je in die richting doorgaat kom je uit bij broeders die naar bloed en herkomst wel tot hetzelfde volk behoren, maar die af-

godsdienaars zijn en volgelingen van de Antichrist, en die de belijders van God bejegenen met alle denkbare haat.³³

Ons Gibeā, dat in naam Nijmegen is en in essentie Judea, belijdt conform het woord van God uitsluitend de ware God, Schepper van hemel en aarde, één in wezen en drie in personen,³⁴ en stelt haar hoop op Hem alleen, onder afzien en afwijzing van schepselen, engelen en heiligen.³⁵ Dát is de belijdenis waarvan haar tempel galmt, haar Academie gonst en haar stadhuis is vervuld. Het zou te veel tijd vergen als ik ten volle uiteen wilde zetten hoezeer ons Nijmeegs Gibeā op dit punt verschilt van haar naburige broeders en zusters.

Ooit beoefenden de Judeeërs dus de door God ingestelde cultus en beken den zich tot de van Hem gegeven godsdienst, terwijl de andere Israëlitische stammen juist afvielen van God en achter menselijke bedenksels aanliepen en meenden dat zij daarmee God konden vereren. Precies daarin lag het hele verschil tussen de ware belijders van God en de naburige afgodsdienaars.

Het woord van God: dát is de norm en richtsnoer die wij hebben ingesteld voor ons geloof en ons handelen. Al wat daarvan afwijkt verwerpen wij, al wat daarmee overeenstemt aanvaarden wij. Dit verfoeien onze tegenstanders: het is volgens hen een overweging ‘zonder het gezag en het getuigenis van de Kerk,’ en ze trekken een vergelijking met de fabels van Aesopus³⁶ en spreken hier dikwijls van ‘de loden maatstok van Lesbos,’³⁷ en wagen zich, erger nog, aan een parallel met de Mohammedaanse Koran, wat ronduit godslasterlijk is.³⁸

Ons Gibeā legt zich enkel en alleen neer bij de formulering van Gods woord, dat zij bewaart in zuivere en ongerepte vorm, zonder vermenging met menselijke observaties. Want dit is haar overtuiging: in de Schrift moeten wij geloof hebben, op alle punten, ook wanneer dit Gibeā verkondigt: ‘Voor mij niets erbij!’ Daarbij houdt zij zich aan de onvolprezen uitspraak van Tertullianus: *Wanneer wij geloven, is dit het eerste wat wij geloven: dat wij verder niets hoeven te geloven.*³⁹

Doch de naburige streek van Israëlitische afgodsdienaars verknoopt Gods woord met allerlei menselijke overleveringen, niet alleen van vaders uit voorbije eeuwen, maar ook van bisschoppen van Rome uit recente tijd, overleveringen waaraan zij formeel weinig maar praktisch veel gezag toedicht.

Aangezien zij de buitengewoon gezonde melk versmaadt die vloeit uit de borsten van de Schrift, verdient zij niet beter dan zich voorgoed te voeden met de peulen⁴⁰ van overleveringen, het enige waarop zij belust is. Ja, laat de Romeinse wolvin haar maar het zwarte, verterende gif geven waarvan zij zo stijf staat, laat zij haar daarmee zogen uit haar vieze, vuile tepels, laat zij haar maar het recht verlenen niets te geloven en alles te doen, om het hier te zeggen in de stijlvolle bewoordingen van Tilenus.⁴¹

Welnu, zoals het Nijmeegse Gibea enkel en alleen het woord van God aanvaardt en voor elke andere leer terugdeinst, zo betoont zij een eredienst die past bij deze God en erkent zij Hem als enige Redder, nu Hij voor haar begin- en eindpunt is van het heil. Niets schrijft zij toe aan haar eigen krachten, nimmer ziet zij om naar hulp van anderen. In het heilswerk en voor zover het geestelijke gaat erkent zij het algehele bederf van alle zielsvermogens en het verval uit haar oorspronkelijke staat, dat van dien aard is dat zij zelf niet meer overeind kan komen en ook niets erbij kan halen voor haar herstel.

Het is dus aan de alles voorzienende, bestierende en omkerende genade Gods dat zij alle verandering toeschrijft die haar ten deel valt bij haar bekering. Enkel en alleen de complete genoegdoening van Christus wil zij aanvaarden voor haar zonden: het is Zijn verdienste, gelooft zij, waardoor zij vergeving van zonden bereikt en ware gerechtigheid. Enkel en alleen bij die Redder blijft zij heel haar leven, Hem alleen roept zij aan in nood, enkel en alleen op Zijn voorspraak bij de Vader steunt zij. Ja, zij is ervan overtuigd, zij weet het zeker: de Vader zal de ogen wenden naar Zijn Zoon en zo Zijn Kerk omhelzen in mystieke liefde en haar ten einde toe behoeden in het ware geloof tegen aanvallen van de helse vijanden, en zo is Christus haar winst bij haar leven én dood.

Omgekeerd heeft de kant van de anderen Christus als ware bron van water verlaten en graaft voor zichzelf waterbakken vol scheuren, waarin geen water kan blijven staan.⁴² Langs die weg verdwijnen ze in zompige moerassen: die van de eigen krachten van de 'vrije wil',⁴³ waaraan zij heel wat toeschrijven: voorbereiding op de genade en medewerking met de genade. En zo buigen ze dan af en komen bij een troebele vergaarbak van 'verdiensten' en 'genoegdoeningen' van heiligen, en met behulp daarvan

willen ze graag herleven. Daarmee houden ze zichzelf aan alle kanten ernstig voor de gek, ze draaien zich een rad voor ogen.

En omdat alles waarop zij steunen zo zwak staat, moeten zij op het uur van hun dood hun ziel zowat toespreken met de woorden van keizer Hadrianus:⁴⁴

*Mijn zieltje, licht en lieflijk,
mijn lijfsgezel en maat meteen,
naar wat voor oorden ga jij heen,
vaal, bar en ongerieflijk,
zonder te schertsen als voorheen?*⁴⁵

Zó groot is de kloof die gaapt tussen ons Gibeā en het aangrenzend gebied in hetzelfde land, terwijl er natuurlijk geen fysieke kloof ligt. En alhoewel zich in dit Judeese Gibeā, dit belijdende Gibeā, ook wat afvallige afgodsdienaars bevinden, maken die lieden geen deel uit van dit Gibeā van ons, net zo min als burgers van de wereld behoren bij de stad Gods, ook al zitten zij hier op aarde samen met de burgers van God.

4

Ik zal mijn betoog evenwel niet laten uitdijen (als ik op alle bijzonderheden wilde ingaan kon het nu al tamelijk lang worden), maar een stap verder gaan met nog een andere vergelijking tussen Gibeā en onze stad.

Gibeā was de residentie van Saul, ofte wel zijn koningsstad, waarin hij rechtsprak en waar Israëlieten dienden samen te komen in geval van een juridisch geschil of als zij de besluiten en antwoorden van de koning wilden vernemen. Evenzo was Nijmegen de residentie van het rijk, de keizerstad van keizer Karel de Grote,⁴⁶ die de Nijmeegse burcht met veel zorg heeft laten herstellen en heeft uitverkozen als zijn palts. Het gebouw mocht geen privédomein worden van enig ondergeschikt machthebber, zo was Karels wil, en geen erkenning inhouden van iemands macht behalve die van de keizer. Daarom gaf hij het de benaming *Paleis van de gemeenschap*, een aanduiding die bij latere generaties in zwang is gebleven.

Vandaar ook dat later koning Zwentibold,⁴⁷ de zoon van keizer Arnulf, deze rijksresidentie in die zin *Koninklijk Paleis* noemt, zoals vermeld wordt bij de zeer geleerde heer Johannes Smetius,⁴⁸ op grond van een officieel document dat de koning aan bisschop Odilbald deed toekomen.⁴⁹ Zoals de auteur die bijzondere status laat beginnen bij Karel de Grote, als een soort eerste stichter van de stad, zo schrijft hij de voortzetting en handhaving ervan toe aan de Karolingers en de hen opvolgende vorsten, bij wie de palts evenzo in gebruik is geweest als keizerlijke woning. Dit feit vindt geen geringe bevestiging in de benaming 'rijksstad' als aanduiding voor Nijmegen, zowel heden ten dage als vroeger in oudere literatuur.

Deze vergelijking van Gibea met Nijmegen staat dichtbij de vorige. Gibea was ooit de moederstad van de Benjaminiten, een uitzonderlijke positie die zij dankte aan de omstandigheid dat Saul haar had gemaakt tot zijn koningsresidentie. En om die reden is diezelfde bijzondere status ook verleend aan Nijmegen, zij het dat daarvoor ook andere argumenten zijn.

Te noemen is hier bijvoorbeeld de benaming 'Stad', die gewoonlijk aan deze plaats wordt toegekend vanwege haar voortreffelijkheid, zoals blijkt uit een zeer oud fragment van een alhier opgegraven bronzen plaat.⁵⁰ En als die benaming de uitzonderlijke kwaliteiten van Nijmegen nog niet voldoende onderstreept, is er minstens nog het epitheton 'voornaam', waarmee de stad door Karel v is getooid.⁵¹ Dat vormt een heel duidelijk bewijs, zodat ik hier geen getuigenissen behoef aan te voeren van geschiedschrijvers die haar *Hoofdplaats van Gelre* noemen en haar op grond van haar aloude naam, omvangrijke bevolking en grootse gebouwen consequent vermelden als de nummer één.

Die bijzondere status wordt bevestigd door de uitgebreide, schitterende privileges waarmee de stad is begiftigd boven andere, meer vermaarde plaatsen van het Roomse Rijk. Ik zie er maar vanaf die privileges hier stuk voor stuk te bespreken. Maar wat mijn betoog een niet gering gezag en overtuigingskracht verleent is het gezag van de Nijmegenaren, dat hun wordt toegemeten door heel de landstreek en de hertog zelf. Op grond daarvan heeft Nijmegen de leidende rol verkregen in het bestuur van het hertogdom als geheel en heeft zij dikwijls als enige de belangen van heel het gebied behartigd bij de hertog en buitenlandse vorsten, ja, soms zelfs de belangen van de hertog en het gewest tezamen.

Haec est Virtutis imago (Dit is een beeld van de deugd) JOHANNES SMETIUS SR. (1590-1651)

Op anderen had het gezag van Nijmegen het effect dat de politieke stemming in de stad steeds van grote invloed was op de besluitvorming. En Nijmegen is nadrukkelijk opgekomen voor dit gezag en heeft het geclaimd als iets wat haar toekomt.

Ja, zoals vermeld staat bij de eerder genoemde heer Smetius (aan wiens goede zorg en nauwgezetheid deze ‘woonplaats der Bataven’⁵² veel is verschuldigd, en op wie wij ons grotendeels baseren voor deze gegevens over de bijzondere status van Nijmegen),⁵³ heeft de stad in 1544⁵⁴ van hertog Reinoud gedaan gekregen dat hij middels een mondelinge verklaring en een van het kleinzegel voorziene oorkonde toezegde dat hij de Nijmeegse privileges onverlet en intact zou laten. Maar Nijmegen ging verder: de stad wenste dat de hertog bovendien te Nijmegen in het openbaar een formele eed aflegde dat hij woord zou houden en het document bevestigde middels het grootzegel.

Er is nog een ander duidelijk teken van de uitzonderlijk hoge status van deze woonplaats: keizer Karel v bepaalde dat zij een van de vier steden moest zijn die het verbond dat hij had gesloten tussen de zeventien provincies van Neder-Germanië alsook Bourgondië met het Roomse Rijk zouden ondertekenen en daaraan hun zegel zouden hangen.⁵⁵ En om daarbij de vrees weg te nemen dat dit verbond afbreuk zou doen aan de hoge status waarop de Bataven tot dan toe hadden geboogd, bood hij de stad garantie inzake schadeloosstelling.

Deze bijzondere status en uitnemende positie boven de overige plaatsen uit deze gewesten heeft Nijmegen onverlet en beschermd behouden tot op de huidige dag. En zoals bij de hoogste vergaderingen en de bijeenkomsten van alle Staten door de overige gewesten de eerste plaats en eerste stem worden toegekend aan Gelre, zo worden die beide binnen het gewest Gelre door de andere steden spontaan toebedeeld aan Nijmegen, omdat zij in hun ogen de oorsprong is van Gelres prestige.

Na zovele wisselvalligheden van oorlog en strijd, zovele omwentelingen van rijken en heerschappijen, verlenen thans de gezamenlijke Staten van de Verenigde Nederlanden unaniem aan Nijmegen haar bijzondere status van eerste en leidende stad.⁵⁶

Hoog is de status van beide Gibeas, het Judeese en het Nijmeegse, maar het gaat nog veel verder, hoort U maar.

Gibeas werd door Samuel ‘heuvel van God’ genoemd vanwege de goddelijke leer die weerklonk in het profetencollege. Deze verklaring van de naam volstaat voor mij; ik wil haar niet afleiden van de ark van God, die zich in die tijd zou hebben bevonden in Gibeas, een opvatting die ik constateer bij de geleerden,⁵⁷ die tevens menen dat de ark vandaar is weggehaald door David.⁵⁸ De plek waar de ark stond totdat hij door David werd weggehaald wordt evenwel specifiek *Kirjat-Jearim* genoemd,⁵⁹ en ligt tamelijk ver van Gibeas vandaan. De beide plaatsen zijn ook op geen enkele manier met elkaar te verwarren.

Als we deze kwestie laten rusten en kijken naar die eerste naamsverklaring, mag onze Bataven-woonplaats hier met evenveel recht ‘heuvel van God’ heten als dat destijds gold voor Gibeas.

Sinds oude tijden heeft zij zich, samen met heel het Batavenvolk, beijverd voor het zuiverste Christendom. Tertullianus getuigt dat christenen in zijn tijd door de heidenen uit verachting werden aangeduid als ‘visjes’: een verwijzing, zonder twijfel, naar de voormannen van de christelijke godsdienst (ik bedoel de apostelen, van wie zich er vele bezighielden met visserij), bedoeld als verwijt over hun milieu.⁶⁰ Ook is het bekend dat de christelijke gewoonte een kruisteken te slaan zijn oorsprong vindt in beledigingen en herhaaldelijke verwijten van de kant van de heidenen *dat zij een Gekruisigde vereerden*.⁶¹ Aldus wilden zij namelijk getuigen dat zij zich beslist niet schaamden voor het kruis van deze Christus, verre daarvan: hun roem lag geheel besloten, zo meenden zij, in de ontoring van de Gekruisigde.⁶²

Nu is er een Bataaf geweest die niet aarzelde dit tweevoudig symbool van smaad als een soort herkenningsteken in te snijden in een edelsteen, die hij vervolgens in een ring vatte en aan zijn vinger droeg. Zo toonde hij dat hij beide merktekens van oneer beschouwde als iets wat hem tot lof strekte te midden van zijn heidense volksgenoten.⁶³ Zo levert deze Bataaf ons een zeker bewijs dat bij de Bataven al in de vroegste tijden de fundamenten van het christendom zijn gelegd.

Zoals deze plaats de andere is voorgegaan in het aannemen van Chris-

tus, zo ging het ook toen de zondvloed van het papisme alles had overspoeld: de Nijmegenaren behoorden tot de eersten die de Reformatie aanvaardden.

Want in augustus 1566 gaf de stad de godsdienst in alle openheid een plaats, toen zij de kapel van de Johanniters,⁶⁴ de gebruikelijke plek van samenkomst voor Broederschappen van burgers, op haar gezag overdroeg voor prediking door reformatoren.

Dit is waarlijk een reden voor grote lofprijzing, verreweg te verkiezen boven alle andere vormen van lof! Want hoewel Nijmegen in allerlei vormen van prestige voor geen ander onderdoet, doch gemakkelijk met willekeurig welke stad kan wedijveren in ouderdom, militaire kwaliteiten en soortgelijke eigenschappen, acht zij niettemin terecht haar grootste roem gelegen in haar houding tegenover Christus: ten tijde van Tertullianus verzetten de volkeren zich hevig tegen Hem, maar heeft zij Hem aangenomen, en na het begin van de Reformatie heeft zij het anti-christendom uitgedreven, om binnen haar muren enkel en alleen Hem te laten verkondigen.

Ja, een reden tot lof waarvoor veel moet onderdoen: triomfen zonder tal, verpletterende zeges, piramiden en kolossale beelden tot middenin de lucht,⁶⁵ de schitterendste gebouwen en andere menselijke topprestaties. Grillig is de pracht van alle aardse zaken, ze verdwijnt, ontbeert bestendigheid. Maar roem vanwege en in Christus blijft alle eeuwen door en zal nimmer vergaan.

Wie Christus erkent bij de mensen zal erkend worden door Hem bij Zijn hemelse Vader,⁶⁶ en wanneer Hij zal verschijnen in Zijn roem zal Hij hem roemvol opnemen en vervullen met eeuwigdurende gelukzaligheid. Dan zal al wat op deze wereld verheven was worden verlaagd, dan zullen hoge heuvels worden neergehaald waarop aardse mensen op deze aardse wereld zo geweldig trots waren. Maar deze 'heuvel van God' zal worden verheven en schitteren in ware roem, want die roem is niet in of vanwege het lichaam, maar vanwege Christus. Zij werkt Gods roem niet tegen, zoals alles wat steunt op uiterlijke, aardse zaken en juist daardoor afbreuk doet aan Gods roem, integendeel, zij prijst en verheerlijkt God.

נָם שָׁאוּל בְּנָבִיִּים. I Sam. X. 11. SAUL INTER PROPHETAS.
Saul among the Prophets.
 Saul unter die Propheten. *Saül est aussi entré les Prophètes.*
 Saul onder de Profeten. *G. Kneller delin.* *Goussier fecit.*

Verheug U dus, Bataven-woonplaats, over Uw voortreffelijke kwaliteiten en beschouwt U die als fundament van heel Uw verdere voorspoed. Ziet U het dan ook als volgt: zoals God Gibea's vrijheid bewaarde te midden van haar vijanden en de fel op haar volk gebeten tegenstanders, de Filistijnen, zo wilde Hij dat U ook op dat gebied haar gelijke zou zijn: U moest vrij zijn, ja, zelfs in een tijd dat andere volkeren gebukt gingen onder harde slavernij en er geen menselijke hoop was waarop Uw vrijheid kon steunen.

Dat Gods voorzienigheid ervoor zorgde dat Gibea's inwoners hun vrijheid mochten houden, zelfs toen zich daar Filistijnse wachtposten bevonden,⁶⁷ valt op te maken uit de geschiedenis van het volk Israël, zoals door goddelijke ingeving opgetekend door Gods schrijver Samuel. Deze vertelt dat in die tijd een stoet profeten Saul tegemoet kwam: vrijelijk kwamen zij vanaf de heuvel van God, in Gibea, naar beneden en profeeteerden.⁶⁸

Diezelfde goddelijke voorzienigheid is ook U, o Nijmegen, uitzonderlijk gunstig gezind. Schrijft U het daaraan toe dat U tot aan de huidige tijd Uw vrijheid ten volle hebt mogen genieten.

Ooit werkte Uw vrijheid remmend op de Romeinen, die over alles en iedereen heersten. Want toen zij heel Gallië onderwierpen en de vrijheid van de Germanen aan gene zijde van de Rijn sterk beknotten, lieten zij die van U onverlet en beschermd doordat zij de Bataven toestonden te leven volgens eigen recht en met eigen magistraten en wetten, onder vrijstelling van lasten en tributen. Daarbij hadden zij geen andere verplichtingen dan deze: de majesteit van het Romeinse volk vriendelijk respecteren, zonder dat dit inbreuk deed op hun voorvaderlijke vrijheid, en in een houding van gehoorzaamheid klaarstaan om hulptroepen te leveren, indien de omstandigheden dit vereisten, zonder dat die echter onder direct Romeins gezag zouden komen maar met aanvoerders uit het eigen volk.⁶⁹

Dankzij Gods uitzonderlijke hulp heeft U bij alle veranderingen en verwikkelingen in tal van eeuwen de eer van Uw aloude vrijheid kunnen handhaven. Daardoor is zij ook in latere tijden, toen Uw stad verpand was⁷⁰ en onder druk kwam te staan, niet onderdrukt geweest en heeft zij

haar ereplaats niet verloren. Integendeel, haar lot is gelukkig gebleven en zo heeft zij haar vrijheid ongeschonden en intact, juist zoals haar die was nagelaten door haar voorvaders, ingebracht in het verbond van de Vrije Nederlanden, gesloten te Utrecht.⁷¹ Ook toen zij wederom in vijandelijke handen geraakte⁷² heeft zij haar bijzondere status behouden, waarna zij zich ten slotte heeft aangesloten bij het verbond van de Verenigde Nederlanden, waarbij haar privileges als vanouds werden gerespecteerd, hetgeen zij als voorwaarde had gesteld.⁷³

God zal zorgen dat die vrijheid ook in de toekomst behouden blijft, en wel vanwege het profetencollege⁷⁴ dat is ontvangen binnen de muren van Nijmegen, dat wil zeggen: de alhier gestichte Academie. Want wat Micha zich ten onrechte voorspiegelde, daar zal de stad met zekerheid op kunnen rekenen: Gods goedgunstige steun, niet omdat zij een Leviet als priester heeft⁷⁴ maar omdat zij welvoorzien is van verschillende leraren voor haar jeugd. Deze stad zal de komende tijd bloeien met behulp van Gods bijstand en ondersteuning.

7

Uit dit alles blijkt dat er geen stad in Gelre is die beter kan worden vergeleken met Gibeā, geen stad waaraan met meer recht een Academie dient te worden toegewezen, dan Nijmegen, aangezien zij door haar bijzondere status ver uitsteekt boven de andere, een status die hier ter gelegenheid van de vergelijking ten dele is aangetoond.

Na de afronding van dit thema rest een andere taak, en zo ga ik thans over tot de inauguratie van de nieuwe Rector Magnificus van deze universiteit, enz.⁷⁵

Noten

Inleiding

- 1 Jan Kuys en Hans Bots (red.), *Nijmegen, geschiedenis van de oudste stad van Nederland*, deel 2: Middeleeuwen en Nieuwe Tijd, Wormer [2005], 455.
- 2 Met enige fantasie is Gibeā daarmee de eerste hoofdstad van Israël, vgl. Patrick M. Arnold S.J., *Gibeāh. The Search for a Biblical City* (Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series 79), Sheffield: JSOT Press 1990, 87.
- 3 C. Louise Thijssen-Schoute, *Nederlands cartesianisme*, Amsterdam: N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij 1954 (Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde-Nieuwe Reeks Deel LX), 58.
- 4 Citaten uit de bijbel ontleen ik aan de De Nieuwe Bijbelvertaling (2004).
- 5 Vgl. ook de Statenvertaling ('op den heuvel Gods'). Moderne Nederlandse vertalingen gaan uit van de identificatie tussen de heuvel en de plaatsnaam als ze vertalen 'Gibeā Gods' (NBG-vertaling uit 1951) of 'Gibeā-Elohim' (De Nieuwe Bijbelvertaling uit 2004).
- 6 Zie Arnold, *Gibeāh* ..., 40-41, 60.
- 7 1 Samuel 6,21-7,1; 2 Samuel 6,3-4.
- 8 Vgl. de analyse door Arnold, *Gibeāh* ..., 21-24, 38-40, 60.
- 9 Johannes Smetius, *Nijmegen, stad der Bataven*, deel 1, Inleiding door Sandra Lange-reis, Nijmegen, SUN 1999, 48-61.
- 10 1 Koningen 15,21-22; 2 Kronieken 16,5-6.
- 11 Arnold, *Gibeāh* ..., 102.
- 12 Voor algemene bibliografische informatie vergelijk de volgende bronnen: D. Nauta, 'Wittichius, Christophorus', in: D. Nauta e.a. (red.), *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme*, deel 2, Kampen: Uitgeversmaatschappij J. H. Kok 1983, 461-463 (http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/lexicon_protestantisme); Thijssen-Schoute, *Nederlands cartesianisme*, 58-59; F. Sassen, 'Levensberichten van de hoogleraren der Kwartierlijke Hogeschool te Nijmegen' in: *Numaga* 1x (1962), 104-127 (aldaar: 105-108).
- 13 Thijssen-Schoute, *Nederlands cartesianisme*, 142-146.
- 14 Thijssen-Schoute, *Nederlands cartesianisme*, 479-485.
- 15 Thijssen-Schoute, *Nederlands cartesianisme*, 486-487.
- 16 Voor de reacties op dit geruchtmakende verzoek zie Thijssen-Schoute, *Nederlands cartesianisme*, 463-466, 475-476, 481-482; Theo Verbeek, *Descartes and the Dutch. Early Reactions to Cartesian Philosophy 1637-1650*, Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press 1992, 82-95.

- 17 Thijssen-Schoute, *Nederlands cartesianisme*, 104, 464. Thijssen-Schoute merkt op dat officieel de stemming weliswaar anticartesiaans is, maar dat de decreten en verboden nooit het effect hebben gehad dat er mee beoogd was. Men trok zich er niet zoveel van aan.
- 18 Thijssen-Schoute, *Nederlands cartesianisme*, 463-465; Verbeek, *Descartes and the Dutch*, 84-85.
- 19 Thijssen-Schoute, *Nederlands cartesianisme*, 486.
- 20 De poort moet niet worden verward met de poort die vanuit de Burchtstraat toegang geeft tot de Gedeputeerdenplaats. Naast de universiteitspoort is een toelichting aangebracht die de poort aan de Burchtstraat beschrijft.
- 21 In de canon van Nijmegen is de Academie opgenomen als venster 19. Zie: Dolly Verhoeven (red.), *De canon van Nijmegen*, Nijmegen: Uitgeverij Vantilt 2009, 82-85. Vgl. ook www.canonvannijmegen.nl. De oprichting en het bestaan van de Nijmeegse universiteit zijn goed gedocumenteerd. Zie m.n.: F. Sassen, 'De Kwartierlijke Hogeschool te Nijmegen. Bij de 300ste verjaardag van haar stichting. 1655-1955', in: *Numaga* 11 (1955), 57-67; E. van Meerkerk, 'Nijmegen en de Harderwijkse Academie 1648-1679', in: J.A.H. Bots et al., *Het Gelderse Athene. Bijdragen tot de geschiedenis van de Gelderse universiteit in Harderwijk (1648-1811)* (Werken Gelre 54), Hilversum: Uitgeverij Verloren 2000, 119-132; H. Bots en T. Kerkhoff, *De Nijmeegse Pallas. De geschiedenis van de kwartierlijke academie en medische faculteit, 1655-1679*, Nijmegen: UMC St. Radboud 2001; Kuys en Bots (red.), *Nijmegen, geschiedenis van de oudste stad van Nederland*, deel 2: Middeleeuwen en Nieuwe Tijd, Wormer [2005], 450-459.
- 22 Johannes Smetius, *Nijmegen, stad der Bataven*, deel 1, Inleiding door Sandra Lange-reis, Nijmegen: SUN 1999, 9-17.
- 23 Vgl. Bots, 'Het benoemingsbeleid aan de Nijmeegse Illustere Academie (1654-1679)', in: *Jaarboek Numaga* XLV 1998, 25-41.
- 24 In 1654 houdt Johannes Smetius jr. aan de Nijmeegse Illustere School al een disputatio *De philosophia in genere* onder Soudan, getuige het gedrukte exemplaar van deze disputatio in het Regionaal Archief van Nijmegen (collectie Smetius F18).
- 25 Een overzicht van het hooglerarencorps biedt: Sassen, 'Levensberichten...'.
 26 Vgl. Bots en Kerkhoff, *De Nijmeegse Pallas*, 69-77. Een goede indruk van het wijsgerige onderwijs biedt de reconstructie in E. van Meerkerk, 'Een filosofische lessen-serie aan de Kwartierlijke Academie (1663-1665)', in: *Jaarboek Numaga* XLV (1998), 43-61.
- 27 Vgl. Wittich: brief aan Clauberg d.d. 13-11-1657: 'Nos hic unanimes vivimus', we leven hier eensgezind, d.w.z. als het om filosofie gaat volgens de cartesiaanse principes. Vgl. H. Bots, 'Témoignages sur l'ancienne université de Nimègue (1655-1671)', in: *Lias* 19 (1992), 215-253 (aldaar: 231).
- 28 In een brief aan Clauberg d.d. 11-09-1660, vgl. Bots 'Témoignages...', 232. Vgl. ook Bots en Kerkhoff, *De Nijmeegse Pallas*, 75. Voor details en chronologie zie W. van der Kuijlen, 'De feiten in de zaak van G. Soudan', *Splijststof* 19, nr. 1 (1990-1991), 24-32.
- 29 Thijssen-Schoute, *Nederlands cartesianisme*, 487.
- 30 Over Braun, zie Thijssen-Schoute, *Nederlands cartesianisme*, 487-493; Sassen, 'Levensberichten...', 116-117.

- 31 Over Craanen, zie Thijssen-Schoute, *Nederlands cartesianisme*, 226-227, 271-275; Sassen, 'Levensberichten...', 113-115.
- 32 Thijssen-Schoute (*Nederlands cartesianisme*, 554-555) beschrijft dit decennium van Wittich, Braun en Craanen als 'het Nijmeegse voorspel' op hun respectievelijke verdere carrières in het cartesianisme. In 1668 verdedigt Johannes Teiler een cartesians geïnspireerd proefschrift *De anima philosophiae* in de Stevenskerk, zie. E. van Meerkerk, 'The right use of Reason. The only philosophical thesis at the former university of Nijmegen, 1668', in: *Lias* 26 (1999), 77-102.
- 33 Bots en Kerkhoff, *De Nijmeegse Pallas*, 95-101.
- 34 Bots, 'Het benoemingsbeleid...', 29.
- 35 Geciteerd naar Jan Brabers, 'Van gemengd servet tot rooms tafellaken. Nijmegen en de komst van de katholieke universiteit, 1918-1923', in: *Jaarboek Numaga XLIV* (1997), 96-125 (aldaar: 114). Vgl. ook Jan Brabers, *Proeven van eigen cultuur. Vijfentwintig jaar Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1998* (Deel 1 1923-1969), 99-100.

Vertaling

- 1 De auteur gebruikt hier in het Latijn de naam Zoilus, en wel in het meervoud. Zoilus was een Griekse sofist en Cynisch filosoof (ca. 400-320 v.Chr.), die bekend stond als scherp criticus van Homerus.
- 2 Een verwijzing naar de mythologische zanger Orpheus, die met zijn muziek de levende en levenloze natuur wist te bekoren. Deze opvallende passage is door de spreker zonder nadere vermelding gekopieerd van elders. Zijn bron was een redevoering uit 1610 van de protestantse theoloog Christoph Pelargus (1565-1633), *De causis ruentium scholarum et praecipuis remediis* ('Over de oorzaken van het verval van scholen en de voornaamste remedies ertegen'). De tekst was onder meer uitgegeven in een bundel toespraken: Christophorus Pelargus, *Pleias orationum sacrarum* ('Zevental gewijde redes'), Frankfurt [a.d. Oder] 1618. In deze bundel was de rede als vijfde opgenomen. Pelargus was hoogleraar theologie aan de theologische faculteit in Frankfurt aan de Oder. De bundel uit 1618 is digitaal beschikbaar via www.bsb-muenchen.de (Bayerische Staatsbibliothek) en via books.google.nl (Google books). De woorden van Pelargus zijn: 'Quanta tunc animorum omnium exultatio? quanta ad hauriendas voces novas hominum congregatio? ipsae arbores e nemoribus proximis accurrere, ipsis fontes et stagna propius affluere, coelum omne nobis ridere, ipsi parietes quodammodo gestire et exilire visi sunt.'
- De tekst van Wittich luidt: '...quanta (...) animorum omnium exultatione, quanta ad hauriendas voces Doctorum juventutis novas hominum congregatione fuerit celebrata, dum ipsae arbores e nemoribus proximis accurrere, ipsis fontes et stagna propius affluere, coelum omne nobis ridere, ipsi montes extra et parietes intra urbem quodammodo gestire et exilire viderentur.'
- 3 Een tweeling uit de Griekse mythologie, ook wel bekend als de Dioskuren. Zij waren zoons van Leda; Pollux gold als zoon van de oppergod Zeus, Castor als de zoon van Tyndareus, koning van Sparta. Zij waren onder meer patroons van zeelieden.

- 4 Romeins keizer van 81 tot 96.
- 5 Een merkwaardige, historisch onjuiste verwijzing naar een obscuur feest uit de Oudheid, waarover alleen wordt gesproken bij enkele laat-antieke bronnen (zoals Julianus, Libanius en Johannes Chrysostomus). Het gaat om een meerdaags meifeest in de stad Antiochië, dat vanwege allerlei excessen een slechte reputatie had. De naam is Syrisch en houdt vermoedelijk mogelijk verband met 'water'. Mogelijk is het feest ontstaan in Gaza, waar een haven met die naam was. Een auteur, de 6e eeuwse Byzantijnse schrijver Johannes de Lydiër (*Over de maanden* 4,76-80) herleidt het feest tot een meifeest in Rome, waarbij vooraanstaande bestuurders elkaar in Ostia in het water gooiden; mogelijk was dit feest in Rome juist vernoemd naar het oosterse feest. Een aantoonbaar etymologisch verband van Majuma met 'mei' (Lat. *mensis Maius*) is er niet.
- 6 Wittich heeft het idee voor zijn vergelijking van Gibea en Nijmegen mogelijk opgedaan bij de lezing van een rede van Christoph Pelargus: *De scholarum dignitate, necessitate et utilitate* ('over waarde, noodzaak en nut van scholen'), de vierde rede in Christophorus Pelargus, *Pleias orationum sacrarum*, Frankfurt [a.d. Oder] 1618. Onder verwijzing naar 1 Samuel [19,18] spreekt Pelargus van een 'college' op een heilige berg in Rama, en merkt daarbij op dat de leerlingen worden aangeduid als 'propheten'. Wittich komt nog tweemaal terug op dit begrip 'profetencollege'.
- 7 Psalmen 8,2.
- 8 Psalmen 8,3.
- 9 Vgl. Psalmen 27 (28),9.
- 10 Dit gebed heeft de auteur voor een groot deel ontleend aan Christoph Pelargus' rede *De scholarum dignitate, necessitate et utilitate*, zoals boven genoemd in noot 6. Pelargus' woorden: 'Tu qui sancti operis autor primus es, sanctum hoc opus provehe et ad laudes tuas dirige, et quam vallem novam laudibus tuis perpetuo resonandis condidit, quam nomini tuo portam hic aperuit Princeps Illustrissimus, hodie ac semper subire ne dedigneris, o Rex gloriae. Qui posuisti gloriam tuam super coelos, ex ore parvulorum et lactentium funda fortitudinem, para tibi laudem propter inimicos tuos, et qui nunc ades nobis benedictus, huic omni benedic haereditati tuae.' Wittich: 'Tu qui sancti huius operis author es primus illud promove et ad laudes tuas dirige, et quam Academiam novam laudibus tuis perpetuo resonandis Illustres Proceres condiderunt, quam nomini tuo portam hic aperuerunt hodie ac semper subire ne dedigneris, o Rex gloriae. Qui posuisti gloriam tuam super coelos, ex ore parvulorum et lactentium funda fortitudinem, para tibi laudem propter inimicos tuos, et qui nunc ades nobis benedictus, huic omni benedic haereditati tuae. Amen.'
- 11 De Academie in Athene is de door Plato (428/7-348/7 v.Chr.) gestichte filosofenschool. Plato kocht voor zijn school een stuk grond in de buurt van de *Academeia*, een heiligdom voor de lokale heros *Academos*. Wittichs eerste etymologische suggestie komt in de buurt van deze nu onomstreden verklaring.
- 12 Vgl. Diogenes Laërtius, *Levens van de filosofen* 3,7. Daar is echter sprake van een sportschool op de *Academeia*, genoemd naar de heros *Hecademos*. Vgl. verder idem 3,5 en 3,40.

- 13 De naam schijnt inderdaad Semitisch in oorsprong te zijn. De grondbetekenis is echter onduidelijk. Verwezen wordt wel naar een Semitisch woord voor 'oosten' en een Grieks woord voor uitblinken (*kekasmai*), maar het kan ook gaan om een woord waarvan de oorsprong ver voor het Grieks ligt; vgl. Robert S.P. Beekes, 'Kadmos and Europa, and the Phoenicians', in: *Kadmos* 43 (2004), 167-184, m.n. 171-173. Kadmos is bekend als held uit de Griekse mythologie.
- 14 In het Latijn *Antistites vel Antecessores*. De (onjuiste) tweede etymologische verklaring van Cadmus biedt de spreker ruimte voor enige antiquarische uitweidingen, die volgens moderne maatstaven historisch twijfelachtig en inhoudelijk weinig relevant zijn.
- 15 De auteur is onzeker over de Griekse uitspraak van de naam, zoals hij ook aarzelt over de Latijnse spelling met -c- en de Griekse met -k-. Volgens de Latijnse accentuering ligt het accent op de eerste lettergreep, volgens de Griekse op de tweede.
- 16 Marcus Tullius Cicero (106-43 v.Chr.), groot Romeins staatsman, filosoof en schrijver. Wittich noemt drie landgoederen van Cicero in Campanië, ten zuidoosten van Rome; Arpino was Cicero's geboorteplaats. Cicero's landgoederen waren zeker geen plaatsen voor onderwijs; wel suggereert de Romeinse auteur in zijn filosofische geschriften dat hij er regelmatig filosofeerde met vrienden en bekenden. Dat geldt met name voor het landgoed in Tusculum, dat onder meer is vereeuwigd in Cicero's *Tusculaanse gesprekken*.
- 17 Het Lyceum geldt als in Athene gelegen school van Aristoteles (384-322 v.Chr.) en de op hem voortbouwende filosofische richting van de peripatetici ('rondlopers'). Feitelijk is het Lyceum ouder dan Aristoteles. De school heeft bestaan tot in de Romeinse republiek van de 1e eeuw v.Chr.
- 18 De Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) geeft de naam als Gibeā, naar het Hebreeuws woord voor 'heuvel'. Gibeā komt herhaaldelijk voor in de hoofdstukken 19 en 20 van het boek Rechters, en daarnaast in Jozua en in 1 Samuel. Volgens bijbelse traditie was hier de eerste Israëlitische residentie onder koning Saul (ca. 1000 v.Chr.).
- 19 Gabii was een stad in Latium, die bekend is uit de vroegste Romeinse geschiedenis. Ze lag aan de rivier de Anio, zo'n twintig kilometer oostelijk van Rome. De Volsci waren een oude Italische stam, die in de vroegste Romeinse periode woonachtig was in de heuvels ten zuiden van Rome.
- 20 De legendarische stichters van Rome hebben volgens de mythologie in Gabii een Griekse opleiding gekregen. Nadere details over een eventuele school ontbreken. Vgl. Dionysius van Halicarnassus, *Romeinse Oudheden* 1,84.
- 21 In hedendaagse etymologische verklaringen van de naam Gabii wordt geen verband gelegd met een Hebreeuws woord. Er wordt wel gedacht aan een Indo-Europese wortel *gwabh 'onderdompelen, doen zinken'. De stad ligt aan de rand van een dal. Deze verklaring geeft Antonio Sciarretta op <http://digilander.libero.it/toponomastica>.
- 22 Van het Nijmegen uit de 17e eeuw kan, met lichte overdrijving, gesteld worden dat het 'als geheel' op de stuwwal is gelegen. De Kwartierlijke Academie was gevestigd in de huidige Commanderie van Sint Jan, dus inderdaad op een relatief hooggelegen plek nabij de Waal.

- 23 Het Latijn spreekt hier strikt genomen niet van 'hogere studies', een begrip dat zich zo in het Latijn niet gemakkelijk laat uitdrukken, maar van *studia literarum* 'studie van de letteren'. *Literae* staat hier voor onderwijs op gevorderd niveau.
- 24 Een berg in de Griekse streek Boeotië, die in de mythologische traditie wordt verbonden met de Muzen.
- 25 De laatste verklaring is niet onomstreden. De naam wordt ook wel in verband gebracht met de landstreek Piëria (vgl. Hesiodus, *Werken en dagen* 53) en die van Piërus, een Thessalische koning wiens negen dochters wedijverden met de Muzen.
- 26 Vgl. onder meer Matteüs 18,10.
- 27 De tekst schetst hier een panorama van academische vakken: theologie, recht, natuurwetenschap (inclusief geneeskunde), moraalfilosofie en geschiedenis.
- 28 Vermoedelijk een zinspeling op de academische concurrentie tussen Harderwijk en Nijmegen. De spreker drukt zich in deze alinea diplomatiek uit en kiest indirecte en geleerde bewoordingen. Rama (zie noten 6 en 30) staat hier dan voor Harderwijk.
- 29 Claudianus, *Lofrede op consul Mallius Theodorus* 94. Claudianus is een laat-Latijnse, met het vroege christendom verbonden dichter (ca. 370-ca. 405). In de 17e eeuw werd hij in Duitsland gretig gebruikt, met name in protestantse kringen. Dit werd mede mogelijk gemaakt door een editie met zeer uitvoerig commentaar (meer dan 1000 pagina's in de tweede uitgave van 1650) verzorgd door de protestantse geleerde Caspar von Barth. Vgl. Max Reinhart, 'Text and simultext: borrowing Claudian in seventeenth-century Germany (a case from the *Fruchtbringende Gesellschaft*)', in: *German Life and Letters* 52 (1999), 281-296 (m.n. 283 n.7).
- 30 Vgl. noot 6. Rama was een fraai gelegen plaatsje op een kilometer of tien ten noordwesten van Jeruzalem. Rama en Gibea lagen dus niet ver uit elkaar. Het wordt verschillende malen genoemd in het Oude Testament, vooral als de woonplaats van koning Samuel (met name in 1 Samuel). De auteur vereenzelvigd Gibea met Geba (Gabaa) (zie de tekst bij noot 18). Van die laatste plaats staat tweemaal vermeld dat die met de stenen van Rama wordt versterkt: 1 Koningen 15,22 en 2 Kronieken 16,6.
- 31 Jerobeam 1 (eind 10e eeuw v.Chr.) was de eerste koning van het koninkrijk Israël na de opstand van de tien noordelijke stammen van Israël tegen Salomo en zijn zoon Rechabeam. Vgl. 1 Koningen 11 en 12.
- 32 Vgl. 1 Koningen 12,28-32.
- 33 De spreker verwijst in deze alinea's duidelijk naar het verschil tussen protestanten (zijn eigen groep) en katholieken, zonder dat hij deze benamingen expliciet gebruikt.
- 34 Vgl. de openingswoorden van de Geloofsbelijdenis (Symbolum Nicaenum): 'Ik geloof in God de Vader, de Almachtige, Schepper des hemels en der aarde. En in Jezus Christus, Zijn eniggeboren Zoon, onze Heere; die ontvangen is van de Heilige Geest...' (oude protestantse versie).
- 35 De verering van heiligen is een typisch kenmerk van de katholieke godsdienst. Protestanten zoals Wittich namen hieraan aanstoot.
- 36 Een collectie moraliserende dierverhalen op naam van de Griekse dichter Aesopus uit ongeveer 600 v.Chr., vooral bekend uit de Latijnse bewerking van de Romeinse dichter Phaedrus (begin van de moderne jaartelling).

- 37 Een hulpmiddel van bouwmeesters op het Griekse eiland Lesbos. Naar verluidt ging het om een flexibele maatstok die zich vormt naar een steen en daardoor de bouw-
er in staat stelt een volgende, bijpassende steen te kiezen. Reeds Aristoteles, *Ethica Nicomachea* 1137b30 vergelijkt dit met ‘een decreet dat is aangepast aan de feiten.’
- 38 In de zeventiende eeuw was de Islam in Nederland nog geen stroming van groot
belang, maar de godsdienst was wel bekend en werd op beperkte schaal zelfs ge-
praktiseerd. Voor zover bekend was dat laatste overigens niet het geval in Nijmegen.
Voor veel christenen uit Wittichs tijd gold de Islam zonder meer als ketterij.
- 39 Tertullianus, *De prescriptione haereticorum* (‘het principiële voorbehoud’) 7,13. Het
citaat is door de spreker enigszins bekort. In complete vorm luidt het: ‘Wanneer
wij geloven, verlangen wij niets meer dan het geloof, want dit is het eerste wat wij
geloven: dat er niets is wat wij verder hoeven te geloven.’
- 40 Vgl. Lucas 15,16 (peulen als varkensvoer).
- 41 Daniël Tilenus (1563–1633), Frans-Duits protestant theoloog, schreef een aantal
theologische traktaten met een polemische inslag. Het hier gebruikte citaat bleek
niet thuis te brengen in een van zijn Latijnse werken. Wel is het citaat tevens (in iets
andere bewoordingen) overgenomen in twee theologische verzamelwerken: *Thea-
trum concionum sacrarum topicum* door Barthelomaeus Anhorn Von Hartwiss (Band
1), Basel 1670, 215 en *Syntagma exercitationum academicarum* door Johann Affel-
mann, herziene versie door Georg Moebius, Leipzig 1674, 854 (de eerste druk ver-
scheen in 1623).
- 42 Vgl. Jeremia 2,13. De spreker gebruikt hier voor ‘bron van water’ de ongebruikelijke
wending *scaturiginem aquarum* (‘opborreling van wateren’), in plaats van de Vulgaat-
lezing *fontem aquae (vivae)* (‘bron van (levend) water’). Mogelijk is dit onder invloed
van het Jesaja-commentaar van Calvijn, die bij Jesaja 35,7 schrijft: *scaturigines aqua-
rum* in plaats van het gebruikelijke *fontes aquarum*.
- 43 De antikatholieke polemiek wordt hier nogal sterk aangezet. Volgens de in Wittichs
tijd gangbare protestantse theologie is de mens geheel en al afhankelijk van Gods
genade. Dit standpunt gaat mede terug op opvattingen van de kerkvader Augustinus
(354–430).
- 44 Keizer van Rome van 117 tot 138. Van deze keizer is een klein aantal korte gedichtjes
bekend.
- 45 Hadrianus, *Animula*, vertaling Paul Claes, in: *Op de snaren van Apollo, acht eeuwen La-
tijnse poëzie*, samengesteld en ingeleid door Patrick De Rynck, Baarn 1994, 324.
- 46 Keizer van ca. 742 tot 814. Hij liet op het Valkhof in Nijmegen een palts bouwen en
heeft mogelijk enige tijd in de stad gewoond.
- 47 Koning van Lotharingen van 895 tot 900. Hij was de (onechte) zoon van keizer
Arnulf van Karinthië. Hij is begraven in de abdij van Susteren en zijn naam wordt
traditioneel verbonden met die plaats.
- 48 Zie Iohannis Smith *Oppidum Batavorum seu Noviomagum liber singularis (...)*, Amster-
dam 1645, 60. Een Nederlandse vertaling is: Johannes Smetius, *Nijmegen, stad der
Bataven*; Deel 1: Inleiding; deel 11: Vertaling; vertaald en ingeleid door A.A.R. Bas-
tiaensen, S. Langereis en L.G.J.M. Nellissen, Nijmegen 1999. Wittich gebruikt in
deze context overigens verschillende woorden en frasen die hij rechtstreeks heeft
overgenomen uit de Latijnse tekst van Smetius, 59–60 (vertaling 103–104).

- 49 Odilbaldus is uit de bronnen bekend als een laat negende-eeuwse bisschop van Utrecht. Hij stierf in 899 en werd opgevolgd door Radboud, de naamgever van de huidige Radboud Universiteit; vgl. *Vita Radbodi, het leven van Radboud*, ingeleid, bezorgd en vertaald door Peter Nissen en Vincent Hunink, Nijmegen 2004, 21-22.
- 50 Zie Johannes Smetius, *Nijmegen, stad der Bataven*, 54-55 (vertaling 99). Het gaat om een door Smetius gepubliceerd fragment van een bronzen plaat met een Latijnse inscriptie, waarop in ieder geval de vorm *VRBIS* ('van de stad') te lezen is. Smetius vermeldt dat de plaat in 1639 in Nijmegen is opgegraven.
- 51 Ook Smetius, *Nijmegen, stad der Bataven*, 91 (vertaling 142-143) vermeldt dat Karel v (1500-1558) in een brief de term *principalis urbs* gebruikte.
- 52 Een subtiele toespeling op de titel van Smetius' grote boek over de geschiedenis van Nijmegen, *Oppidum Batavorum*; vgl. noot 48.
- 53 Voor het eerst erkent de spreker volmondig dat hij in zijn betoog gebruik heeft gemaakt van een andere bron. Verschillende wendingen en zinsdelen in deze passage zijn letterlijk overgenomen uit Smetius.
- 54 Een merkwaardige fout. Blijkens de door hem aangehaalde Smetius, *Nijmegen, stad der Bataven*, 86 (vertaling 136) moet het gaan om het jaar 1344. Reinoud III was hertog van Gelre van 1343 tot 1361.
- 55 Het gaat om gebeurtenissen uit 1549. Vgl. Smetius, *Nijmegen, stad der Bataven*, 91 (vertaling 142).
- 56 De gedachten en bewoordingen in deze lovende passage leunen opnieuw sterk op Smetius, *Nijmegen, stad der Bataven*, 92 (vertaling 144). Analoog hieraan is ook de woordkeus uit de vertaling van Smetius' tekst op enkele plaatsen overgenomen.
- 57 Het is niet duidelijk op welke geleerde bronnen de spreker hier doelt. Misschien beriepen bepaalde geleerden zich op Rechters 20,27. Gibeon wordt in die context wel meermalen genoemd, maar de ark stond in Betel (een naam die in de betreffende Latijnse Vulgaat-tekst niet wordt genoemd).
- 58 Vgl. 2 Samuel 6 (de ark overgebracht naar Jeruzalem).
- 59 Vgl. 1 Kronieken 13,5-6 en 2 Kronieken 1,4.
- 60 De verwijzing is onzorgvuldig. In het werk van de vroegchristelijk Latijnse schrijver Tertullianus (ca. 160-ca. 230) wordt het woord *pisciculi* ('visjes') wel verbonden met christenen, maar op een assertieve, trotse manier. De oude auteur stelt de christenen tegenover de slang van ketterij, die op het droge leeft. 'Maar wij "visjes" naar het voorbeeld van onze *Ichtus* ('vis') Jezus Christus worden geboren in het water en we blijven alleen behouden door in het water te blijven.' (Tertullianus, *Het doopsel* 1). Met water doelt Tertullianus op het doopwater en, in ruimere zin: de doop. Wittich heeft de onzorgvuldige verwijzing duidelijk ontleend aan Smetius, *Nijmegen, stad der Bataven*, 116 (vertaling 174-175).
- 61 De woorden lijken een citaat maar zijn niet te traceren. In de Oudheid was de christelijke verering van een gekruisigde een van de punten die vooral ergernis en onbegrip wekten. Toch wordt het christelijke gebaar van het kruisteken in antieke bronnen nergens verklaard als 'geuzendaad', zoals de spreker hier beweert.

- 62 Ook hier is geen duidelijke bron aan te wijzen. Mogelijk heeft de spreker wel de beroemde woorden van Tertullianus in gedachten gehad: *Crucifixus est dei filius; non pudet, quia pudendum est. Et mortuus est dei filius; credibile est, quia ineptum est. Et sepultus resurrexit; certum est, quia impossibile*, ‘Gods Zoon is gekruisigd; niets om je voor te schamen, want het is beschamend. Gods Zoon is gestorven; dat is geloofwaardig, want het is dwaas. En na te zijn begraven is Hij herrezen; dat is zeker, want het is onmogelijk.’ (Tertullianus, *Over het lichaam van Christus* 5).
- 63 De anekdote is ontleend aan Smetius, *Nijmegen, stad der Bataven*, 116 (vertaling 174-175), waaruit opnieuw ook letterlijk wendingen zijn overgenomen. Overigens spreekt Smetius niet van een edelsteen in het algemeen, maar van een kornalijn (*gemma Carniola*). Het verhaal lijkt niet terug te gaan op historische of archeologische data, en diende vooral om een verheerlijkend beeld van de Bataven te geven; vgl. Auke van der Woud, *De Bataafse hut; denken over het oudste Nederland* (1750-1850), Amsterdam 1998, 38.
- 64 Deze internationale katholieke ridderorde, ook wel bekend als Orde van Malta of Maltezer Orde, hield zich vooral bezig met het beheren van hospitalen. In Nijmegen had zij de St. Janskapel in gebruik, de eerste stenen kerk in Nijmegen buiten het Valkhof; deze in 1650 gesloopte kerk bevond zich op de plaats van de huidige Korenmarkt. Vgl. http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/St._Janskapel; voorts Rob Camps (red.), *Het grote geschiedenis boek van Nijmegen*, Zwolle [2010], 86.
- 65 De verwijzing naar piramides en *colossi* als wereldse pronkstukken is traditioneel.
- 66 Vgl. Matteüs 10,32 en Lucas 12,8.
- 67 De auteur gebruikt hier het woord *stationes*. Dit lijkt een toespeling op de Nijmeegse situatie, waar ook in later tijden van protestante dominantie vier katholieke ‘staties’ bleven: een van de jezuïeten aan de Lage Markt, een van de dominicanen aan de Jodengas, een van de augustijnen en een van de franciscanen, beide aan de Houtstraat; zie Jan Kuys en Hans Bots (red.), *Nijmegen, geschiedenis van de oudste stad van Nederland*, deel 2: Middeleeuwen en Nieuwe Tijd, Wormer [2005], 407.
- 68 Vgl. 1 Samuel 10,10.
- 69 Vgl. Tacitus, *Historiën* 4,12 en 14; en *De Germanen* 29. De spreker spreekt hier wijze-lijk alleen over de situatie van voor de Bataafse opstand tegen Rome uit 69-70. Na die opstand werd de eerdere Bataafse ‘vrijheid’ aanzienlijk ingeperkt.
- 70 De verwijzing is wellicht naar de verpanding van Nijmegen in 1247. Willem II, koning van het Heilige Roomse Rijk gaf de stad toen als onderpand aan Otto II, graaf van Gelre en Zutphen, in ruil voor een lening van 10.000 mark; vgl. http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Verpanding_van_Nijmegen
- 71 Een episode uit de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Bij de Unie van Utrecht in 1579 verbond een aantal Nederlandse gewesten zich tegen de Spanjaarden. Nijmegen sloot zich aan op 5 maart 1579; zie Kuys en Bots, *Nijmegen, geschiedenis van de oudste stad van Nederland*, deel 2, 505.
- 72 Met ‘vijanden’ zijn hier de (katholieke) Spanjaarden bedoeld.
- 73 De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden ontstond in 1588. De stad werd pas in 1591, na de ‘reductie van Nijmegen’ door stadhouder Maurits van Oranje-Nassau,

betrokken bij de Republiek. Daarmee kwam feitelijk een einde aan de min of meer onafhankelijke positie met bijbehorende privileges; vgl. Kuys en Bots, *Nijmegen, geschiedenis van de oudste stad van Nederland*, deel 2, 510-511. Het beeld dat de spreker schetst is hier zowel vaag als rooskleurig.

74 Vgl. noot 6.

75 Voor het verhaal van Micha, die een Leviet als privé-priester in dienst neemt maar deze niet kan behouden, zie Rechters 17-18.

76 De gepubliceerde tekst van deze rede eindigt hier letterlijk met de afkorting &c. (voor *et cetera*), gevolgd door een traditioneel *FINIS* ('einde'). De slotwoorden waarmee de spreker de nieuwe Rector Magnificus moet hebben ingeleid en voorgesteld zijn dus niet bewaard.

Over de vertaling

De vertaling is gemaakt op basis van de gedrukte uitgave van de Latijnse tekst:

Christophori Wittichii philosoph. & theolog. doct. ejusdemque Prof.Ord. *Gibea Gelrica sive Oratio quâ convenientia inter Gibeam Beniaminis & Neomagum demonstratur* (...) (Nicolaes van Hervelt), Nijmegen 1656.

Deze uitgave bevindt zich in het Regionaal Archief Nijmegen (Collectie Historische literatuur Br 143). De uitgave bevat uitsluitend de tekst, zonder verdere toelichtingen of verwijzingen. De vertaling is voor die doelen waar nodig voorzien van noten. Geprobeerd is om alle citaten, vooral bijbelplaatsen, te markeren en thuis te brengen. In enkele gevallen bleek de auteur sterk te leunen op teksten uit zijn eigen tijd, soms zonder opgave van de naam van zijn bron. Het is goed hierbij te bedenken dat de academische mores in de zeventiende eeuw niet geheel dezelfde waren als in de huidige tijd.

De historische en antiquarische documentatie is beperkt gehouden. Steeds wordt verklaard wat voor het begrip van de tekst noodzakelijk is. Nadere toelichtingen op de tekst en zijn context staan in inleiding van dit boek.

In de brontekst wordt geen gebruik gemaakt van een nadere nummering van de tekst en zelfs paginanummers ontbreken. Terwille van het overzicht en het gebruiksgemak is de vertaling onderverdeeld in een opdracht, voorwoord en zeven paragrafen. Ook woordgebruik, speechconventies, spelling en alinea-indeling volgen zoveel mogelijk moderne standaarden.

In stijl beoogt de vertaling het origineel zowel getrouw als adequaat weer te geven. Daarbij is geprobeerd iets te behouden van de hoogdravende stijl van het origineel, dat veel lange en complexe zinnen bevat. De vertaling heeft daarom gemiddeld iets langere zinnen dan tegenwoordig in een openbare rede gangbaar is.

Illustratieverantwoording

- Omslag* Nijmegen van de Waal gezien. Staalgravure door G.G. Lange, Darmstadt (1850). Glasnegatief, Regionaal Archief Nijmegen, Fotocollectie *GN* 15792.
- Pagina 2* Portret van Chr. Wittich door G. Schalcken (1643-1706). Universiteit Leiden, Collectie *Icones Leidenses* 99.
- Pagina 6* St. Stevenskerk, noordoostelijk gedeelte van de kooromgang ca. 1935. Glasnegatief, fotograaf onbekend. Regionaal Archief Nijmegen, Fotocollectie *GN* 2205.
- Pagina 14* Kaartje van noordelijke en zuidelijke koninkrijken uit Bijbelse atlas.
- Pagina 20* Portret van Chr. Wittichius door Anthony van Zijlvelt. Universiteit van Leiden, Collectie J.T. Bodel Nijenhuis *BN* 1608. Vertaling lofdicht door Vincent Hunink.
- Pagina 24* Poort van de voormalige universiteit (1885), fotograaf onbekend. Regionaal Archief Nijmegen, Fotocollectie *F65720*.
- Pagina 28* Poort van de voormalige universiteit (2013), foto W. van der Kuijen.
- Pagina 32* Titelpagina van *Gibea Gelrica*. Regionaal Archief Nijmegen, Historische literatuur *Br* 143.
- Pagina 41* De Franseplaats ca. 1940 met de Waalse kerk en predikantswoning. Glasnegatief, fotograaf onbekend. Regionaal Archief Nijmegen, Fotocollectie *GN* 583.
- Pagina 46* Rutger van Langevelt, Johannes Smetius sr. (1590-1651), 1669. Museum Het Valkhof
- Pagina 50* Saul onder de profeten, ets door Gilliam van der Gouwen (overl. ca. 1720) naar een tekening van Gerard Hoet. Rijksprentenkabinet, *RP-P-OB-76.931*.

Op initiatief van het Nijmeegse stadsbestuur werd in 1656 de plaatselijke hogeschool tot universiteit verheven. Nijmegen ging daarmee de concurrentiestrijd aan met Harderwijk, waar sinds enkele jaren de officiële Gelderse universiteit was gevestigd. Ter gelegenheid van de opening van deze Nijmeegse universiteit hield de jonge hoogleraar Christoph Wittich in de Stevenskerk een rede waarin hij de stad aanprijst als uitgelezen locatie voor hoger onderwijs: Nijmegen is *Gibea Gelrica* en verdient de Gelderse voorkeur boven Harderwijk.

De rede is echter niet alleen een geleerde polemieek om de universitaire aspiraties kracht bij te zetten. Wittich laat ook zien wat zijn expertise is op het gebied van de theologie, de geschiedenis en de taal- en letterkunde. *Het Gelderse Gibea* – dat niet eerder in vertaling verscheen – biedt daarmee een mooie indruk van het veelkleurige palet waarover een zeventiende-eeuwse academicus beschikte.

